

Max BLACK

ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΑ
ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΤΑΦΟΡΑ*

A metaphor. Things are looking up.
— Harold Pinter, *No Man's Land*

Σκοπός αυτού του άρθρου¹ είναι να συμπληρώσει την παλαιότερη μελέτη μου στην οποία είχα εισάγει και υποστηρίξει μία “θεωρία της άλληλεπίδρασης” για τη μεταφορά (“Metaphor”, 1962. Στο εξής θα αναφέρεται ως *Μεταφορά*). Ο αναγνώστης που δεν γνωρίζει αυτή τη μελέτη θα βρει μία περίληψή της πιο κάτω, στο κεφάλαιο 5.

Στο άρθρο τοῦτο θα προσπαθίσω να διευρύνω την αρχική μου διατύπωση εξηγώντας πώς θεμελιώνονται οι μεταφορές της “άλληλεπίδρασης”, τοῦ “φίλτρου” και της “καννάβου”, μεταφορές που μου είχαν φανεῖ διαφωτιστικές όταν προσπαθοῦσα να καταλάβω τή λειτουργία τῶν μεταφορικῶν δηλώσεων. Στή συνέχεια θα ὑποβάλω ὀρισμένες προτάσεις για τις σχέσεις μιᾶς μεταφορῆς μέ τις ὁμοιότητες και τις ἀναλογίες που τή θεμελιώνουν

* Τίτλος τοῦ πρωτοτύπου: “More about metaphor”. Πρωτοδημοσιεύτηκε στοῦ περιοδικό *Dialectica*, τόμος 31 (1977), σελ. 431 - 457. Ἡ μετάφραση δημοσιεύεται μέ τήν ἄδεια τοῦ ἐκδότη. © Dialectica, Bienne, Suisse.

(ένα θέμα κάπως παραμελημένο στη *Μεταφορά*), με την ελπίδα ότι, ταυτόχρονα, θα γίνουν σαφέστερες οι διασυνδέσεις ανάμεσα στις μεταφορές και στα μοντέλα (βλ. σχετικά τό άρθρο μου "Models and Archetypes")².

Αυτή η μελέτη μου δίνει επίσης την ευκαιρία να ασχοληθώ με τις πολυάριθμες και ως επί τό πλείστον ευμενεείς κριτικές πού γράφτηκαν για τή *Μεταφορά* αφότου δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά. Μολονότι η εύρεία αποδοχή τής θεωρίας τής αλληλεπίδρασης με χαροποιεί ιδιαίτερα, συμφωνώ με τούς Monroe Beardsley, Ted Cohen, Paul Ricoeur και άλλους ότι θα χρειαστούν ακόμη πολλές μελέτες για να μπορέσει κανείς να εκτιμήσει πλήρως τήν ισχύ και τούς περιορισμούς αυτής τής προσέγγισης.

1. Γιατί ενδιαφέρει σήμερα τό πρόβλημα τής μεταφορᾶς

Τό δοκίμιο τοῦ John Middleton Murry πού δημοσιεύτηκε τό 1931 ξεκινάει με τήν παρατήρηση ότι "πολύ συχνά οι συζητήσεις για τή μεταφορά πού είναι άλλωστε λιγοστές --- μᾶς φαίνονται ἀρχικά επιπόλαιες". Σήμερα και οι δύο αἰχμές αὐτῆς τής παρατήρησης θά ἦταν ἄτοπες. Ὁ τεράστιος ὄγκος τῶν ἀρθρῶν και τῶν βιβλίων πού ἔχουν γραφτεῖ τά τελευταῖα σαράντα χρόνια ὑποδηλώνουν ὅτι τό θέμα εἶναι ἀνεξάντλητο.³

Ἡ πολύτιμη *Βιβλιογραφία* τοῦ Warren Shible (1971) περιλαμβάνει λήμματα πού φτάνουν τίς τριακόσιες σελίδες και περίπου τέσσερις χιλιάδες τίτλους. Ὅσο για τήν "ἐπιπολαιότητα" τῶν συζητήσεων, σήμερα θά ἦταν σωστότερο να μιλήσει κανείς για ἀθεμελίωτη βαθύνοια, ἀφοῦ τόσοι και τόσοι συγγραφείς, συμφωνώντας με τόν Murry ὅτι "ἡ μεταφορά εἶναι ἐξίσου πρωταρχική με τόν ἴδιο τό λόγο, και ὁ λόγος ἐξίσου πρωταρχικός με τή σκέψη" (1), σπεύδουν να συνάγουν ὀντολογικά συμπεράσματα ἐνῶ ἀφήνουν προκλητικά ἀσαφή τό χαρακτηριστικό τοῦ μεταφορικοῦ λόγου και τής μεταφορικής σκέψης.

Στή συνεχιζόμενη διαμάχη ἀνάμεσα στοῦς Φίλους και στοῦς Ἐχθρούς τής μεταφορᾶς, ἐπικρατοῦν τίς ἡμέρες μας οἱ πρῶτοι. Ὡστόσο οἱ συγγραφείς αὐτοί ρέπουν χαρακτηριστικά πρὸς τή μεγαλοστομία. Ὅπως γράφει ἡ Winifred Nowotny (89):

"Ἡ τρέχουσα λογοτεχνική κριτική ἀντιμετωπίζει συχνά τή μεταφορά au grand sérieux, σάν ἕνα ἀνοιγμα ἀπό ὅπου μπορεί κανείς να διαβλέψει τή φύση τής ὑπερβατικῆς πραγματικότητας, ἕνα πρωταρχικό μέσο, με τό ὅποιο ἡ φαντασία μπορεί να εἰσχωρήσει στή ζωή τῶν πραγμάτων."

Και προσθέτει:

"[Αὐτή] ἡ στάση τήν ἐμποδίζει να συλλάβει τή λειτουργία ἐκείνων τῶν μεταφορῶν πού ἐσκεμμένα ὑπογραμμίζουν τό πλαίσιο, καθώς ἐμφανίζονται ὡς ἐσκεμμένες κατασκευές, ὡς ἕνα βασικό ὄργανο για να εἰσχωρήσει

κανείς στή ζωή ὄχι τῶν πραγμάτων ἀλλά τῆς δημιουργικῆς ἀνθρώπινης συνείδησης πού συγκροτεῖ τόν ἴδιο της τόν κόσμο.”

Ὅρισμένοι ἐνθουσιώδεις ὁπαδοί τῆς μεταφορᾶς ρέπουν μάλιστα πρός μιά πληθωριστική ἀντίληψη πού ἐκφράζεται μέ διάφορους τρόπους, καί εἶναι πρόθυμοι νά βλέπουν παντοῦ μεταφορές, ἀκολουθώντας τό παράδειγμα τοῦ Carlyle, πού ἔλεγε:

“Ἐξέτασε τή γλώσσα· ἂν ἐξαιρέσεις ὀρισμένα πρωτογενή στοιχεῖα μέ φυσικό ἦχο, τί ἄλλο εἶναι ὀλόκληρη ἡ γλώσσα ἐκτός ἀπό μεταφορές πού εἴτε ἀναγνωρίζονται ὡς μεταφορές εἴτε δέν ἀναγνωρίζονται πιά· μεταφορές εὐπλαστες καί φανταχτερές ἢ τώρα πιά παγιωμένες καί ἀχρωμες; Ἄν θεωρήσουμε πῶς αὐτά τά πρωτογενή ἐνδύματα εἶναι ὁ σκελετός τῆς Σαρκένδυτης (Flesh Garment) Γλώσσας, τότε οἱ μεταφορές εἶναι οἱ μυῶνες καί τό ζωντανό της περίβλημα.”

(ἀναφέρεται ἀπό τόν Brown, 41)

Αὐτό τό χωρίο ἐκφράζει μιά γενικευμένη τάση ὀρισμένων συγγραφέων (στούς ὁποίους συμπεριλαμβάνομαι καί ἐγώ μέ τή *Μεταφορά*) νά διατυπώνουν τίς βασικές τους συλλήψεις μέ μεταφορικούς ὄρους.

Μιά ἀνάλογη πληθωριστική διάθεση φανερόνεται στήν ἐπίμονη τάση, πού ἀπαντᾶται στόν ἀριστοτελικό χειρισμό τοῦ θέματος — ἡ ὁποία ἐξακολουθεῖ νά ἀσκεῖ ἐπιρροή —, ἀλλά καί σέ σύγχρονες μελέτες, ὅπως λ.χ. στή μελέτη τοῦ Nelson Goodman, *The Languages of Art*, νά θεωρεῖται μεταφορική κάθε μή κυριολεκτική χρήση τῆς γλώσσας καί μέ αὐτό τόν τρόπο νά ἀγνοεῖται ἡ πολύ σημαντική διάκριση τῆς μεταφορᾶς ἀπό ἄλλα “σχήματα λόγου” ὅπως εἶναι ἡ παρομοίωση, ἡ μετωνυμία καί ἡ συνεκδοχή.

Οἱ Ἐχθροί τῆς μεταφορᾶς ἔχουν τήν τάση νά ἐξετάζουν σχετικά κοινότοπα παραδείγματα (λ.χ. “ὁ ἄνθρωπος εἶναι λύκος”) πού συμφωνοῦν μέ τήν παραδοσιακή “θεωρία τῆς ἀντικατάστασης” καί τήν ἐπιμέρους μορφή της πού τήν ὀνόμασα “θεωρία τῆς σύγκρισης”⁴, δυσχεραίνοντας ἔτσι ἀκόμη περισσότερο τήν πραγμάτευση ἑνός ἤδη ἀρκετά περίπλοκου θέματος. Ἀντίθετα, οἱ Φίλοι της, στήν προσπάθειά τους νά ἀποδείξουν “ὅτι ἡ μεταφορά εἶναι ἡ πανταχοῦ παρούσα θεμελιώδης ἀρχή τῆς γλώσσας”⁵, ἔχουν τήν τάση νά μελετοῦν ἐξαιρετικά γοητευτικά ἀλλά σκοτεινά παραδείγματα ἀπό τόν Shakespeare, τόν Donne, τόν Hopkins ἢ τόν Dylan Thomas μέ ἀποτέλεσμα νά παραβλέπουν ἀπλούστερες περιπτώσεις πού μιά πλήρης θεωρία πρέπει ἐπίσης νά τίς περιλαμβάνει.

Μολονότι τάσσομαι στό πλευρό τῶν Φίλων τῆς μεταφορᾶς πού ἐξετάζουν τίς “ζωντανές” μεταφορές, ὅπως τίς ὀνομάζουν ὁ Empson καί ὁ Ricoeur, πιστεύω ὅτι δικαιολογημένα οἱ ἀντίπαλοί τους (πού εἶναι βεβαίως φιλόσοφοι, ἐπιστήμονες, μαθηματικοί καί λογικοί) ζητοῦν νά ἐξετάζονται λιγότερο “ζωντανές” μεταφορές. Πράγματι ἡ χρησιμοποίηση βαθύπνων μετα-

φορῶν ὡς παραδειγμάτων μπορεί νά ἀποτελεῖ ἐσφαλμένη στρατηγική.

Στίς ἐπόμενες σελίδες θά ἀκολουθήσω μιά μέση ὁδó, ξεκινώντας ἀπό μεταφορές τόσο σύνθετες ὥστε νά ἀπαιτοῦν ἀνάλυση, καί συνάμα τόσο διάφανες ὥστε ἡ ἀνάλυσή τους νά εἶναι λογικά ἀδιαμφισβήτητη. Σέ αὐτό τό ἄρθρο μου ἐνδιαφέρομαι ἰδιαίτερα γιά τή “γνωστική λειτουργία” ὀρισμένων μεταφορῶν, πού ἀνήκουν εἴτε στήν ἐπιστήμη, στή φιλοσοφία καί στή θεολογία, εἴτε στήν καθημερινή ζωή, καί γιά τήν ἱκανότητά τους νά παρουσιάζουν μέ χαρακτηριστικό καί ἀναντικατάστατο τρόπο μιά σύλληψη τῆς “φύσης τῶν πραγμάτων” (βλ. πῶς κάτω Κεφάλαιο 11). Τίς “ποιητικές μεταφορές” πού ἐπικαλεῖται ἡ Nowotny θά τίς ἀφήσω γιά ἄλλη εὐκαιρία.

2. Ποιό εἶναι τό “μυστήριο” τῆς μεταφορᾶς;

Ἐνας συγγραφέας, πού θά μπορούσε νά μιλάει ἐκ μέρους πολλῶν ἄλλων, γράφει ὅτι “ἀνάμεσα στά μυστήρια τοῦ ἀνθρώπινου λόγου, ἡ μεταφορά παρέμεινε ἕνα ἀπό τά πῶς δυσεπίλυτα” (Boyle, 257). Τί εἶναι ὅμως αὐτό τό ὑποτιθέμενο μυστήριο; Γιατί ἂν λάβει κανεῖς ὑπόψη τή συχνή χρήση τῆς μεταφορᾶς ἢ, σύμφωνα μέ τόν Richards καί πολλούς ἄλλους στοχαστές, τήν πανταχοῦ παρουσία της, τότε ὁ μεταφορικός λόγος δέν φαίνεται περισσότερο μυστηριώδης ἀπό ὅ,τι τό τραγούδι ἢ ὁ χορός — οὔτε, θά μπορούσε κανεῖς νά προσθέσει, περισσότερο “ἀνάρμωστος” ἢ “ἀνορθόδοξος”. Στήν ἐπόμενη πρόταση ὁ Πατήρ Boyle ἀναφέρεται στήν “παράξενη προτίμησή μας νά ἀποφαινόμαστε ὅτι ἕνα πράγμα εἶναι αὐτό πού δέν εἶναι”. Ἐτσι τό “μυστήριο” ἔγκειται ἴσως μόνο στό γεγονός ὅτι ἡ μεταφορική δήλωση, ἂν τήν ἐννοήσουμε κυριολεκτικά, μοιάζει νά ἀποφαίνεται διεστραμμένα ὅτι ἕνα πράγμα εἶναι αὐτό πού γνωρίζουμε σαφῶς ὅτι δέν εἶναι. (Τοῦτο ἄλλωστε δημιουργεῖ τήν ἐντύπωση πῶς τό ἄτομο πού χρησιμοποιεῖ μιά μεταφορά ψεύδεται ἢ ἐξαπατᾶ.) Ὅταν ἡ Ἰουλιέττα λέει στόν Ρωμαῖο: “Τό φῶς πού φέγγει βγαίνει ἀπό τά μάτια σου”, ἀσφαλῶς δέν ἐννοεῖ πραγματικά ὅτι οἱ βολβοί τῶν ματιῶν του φωτίζουν τό δωμάτιο· ὅταν ὁ Wallace Stevens γράφει: “τό ποίημα εἶναι ἕνας φασιανός”, δέν μπορεί νά ἐννοεῖ πραγματικά ὅτι τό ποίημα φτερουγίζει καί ἔχει μακριά οὐρά — γιατί καί οἱ δύο δηλώσεις εἶναι σαφῶς ἀναληθεῖς καί ἄτοπες. Ὡστόσο αὐτό τό “ἄτοπο” καί “ἀναληθές” ἀνήκει στήν οὐσία τοῦ πράγματος: χωρίς αὐτά δέν θά εἶχαμε μεταφορά ἀλλά ἀπλῶς μιά κυριολεκτική ἐκφορά. Ἐτσι τό ἄτομο πού χρησιμοποιεῖ μιά μεταφορά — ἐφόσον βέβαια δέν μωρολογεῖ — μοιάζει, σύμφωνα μέ τήν παλαιά στερεότυπη φράση, νά “λέει ἕνα πράγμα καί νά ἐννοεῖ κάτι ἄλλο”. Γιατί ὅμως;

Ἐνα ἔξυπνο παιδί ἀκούγοντας τόν πατέρα του πού εἶναι ἐπιστήμονας νά μιλάει γιά μιά “σφαῖρα ἐπιρροῆς” μπορεί νά ρωτήσῃ· μ’ ἕνα παιχνίδι-

σμα στά μάτια, ἐλπίζω — “Καί ποιός κρατάει τό πιστόλι;”^(α) Γιά νά ἐννοήσει κανείς τό ὑποτιθέμενο “μυστήριον” τῆς μεταφορᾶς, ἄρκει νά ξαναβρεῖ τήν ἀφέλεια κάποιου πού ἐρμηνεύει τίς μεταφορικές ἐκφορές ὡς κυριολεκτικές ἢ τήν προσποιητή ἀφέλεια κάποιου πού καμώνεται ὅτι τίς ἐρμηνεύει ἔτσι. Ἀλλά ὅταν θεωρεῖ κανείς ὡς δεδομένο ὅτι μιά μεταφορική ἐκφορά παρουσιάζει ἕνα πράγμα σάν κάτι πού σαφῶς δέν εἶναι, ἢ ὅταν θεωρεῖ ὅτι τό ἄτομο πού τήν ἐκφέρει ἔχει πραγματικά τήν πρόθεση νά πεῖ κάτι ἐνῶ ἐννοεῖ κάτι ἄλλο, τότε ὑπεκφεύγει μοιραῖα τό βασικό πρόβλημα, καθώς ἀποδέχεται τήν παραπλανητική ἀποψη ὅτι ἡ μεταφορά εἶναι μιά μορφή “ἀπόκλισης” ἢ “παρέκκλισης” ἀπό τήν ὀρθή γλωσσική χρήση.

Ἐνα ἄτομο πού μεταχειρίζεται στά σοβαρά μιά μεταφορική δήλωση — γιά παράδειγμα “ὁ Κύριος εἶναι ὁ Ποιμὴν μου” — μπορεῖ δικαιολογημένα νά ἰσχυριστεῖ πῶς ἐννοοῦσε ἀκριβῶς αὐτό πού εἶπε διαλέγοντας τίς πιό κατάλληλες λέξεις γιά νά ἐκφράσει τίς σκέψεις, τή στάση καί τά συναισθήματά του, καί πῶς μέ κανένα τρόπο δέν αἰσθάνεται νά ἔχει διατυπώσει κανένα χονδροειδή παραλογισμό. Μιά παρόμοια θέση δέν μπορεῖ νά ἀπορριφθεῖ ἀβασάνιστα.

Ὁ κίνδυνος γιά μιά προσέγγιση πού ἀντιμετωπίζει τήν κυριολεκτική ἐκφορά ὡς μή προβληματικό κανόνα, ἐνῶ, ἀντίθετα, θεωρεῖ τή μεταφορική ἐκφορά προβληματική ἢ “μυστηριώδη”, εἶναι ὅτι ἐνισχύει συνήθως τίς ἀναγωγιστικές θεωρίες· πράγματι ὁ ἀπλός ἄνθρωπος μπορεῖ νά ρωτήσῃ τό ἐξῆς: “ἂν τό ἄτομο πού χρησιμοποίησε τή μεταφορά δέν ἐννοοῦσε αὐτό πού εἶπε, τότε γιατί δέν ἔλεγε κάτι ἄλλο;” Ἔτσι ὁμως ὀδηγούμαστε στό ἀδιέξοδο, ὅπως οἱ ἀναρίθμητοι ἐκεῖνοι ὀπαδοί τοῦ Ἀριστοτέλη πού φαντάστηκαν ὅτι οἱ μεταφορές μποροῦν νά ἀντικατασταθοῦν ἀπό τήν κυριολεκτική τους ἀπόδοση.

Ἄν ὁμως ἤθελε κανείς νά ἀκολουθήσει τήν ὑπόδειξη τοῦ Πατρός Boyle, θά ἔθετε, πρὶν ἀπ’ ὅλα, τό ἐρώτημα πῶς διακρίνεται μιά μεταφορική δήλωση ἀπό μιά κυριολεκτική. Τοῦτο βέβαια προϋποθέτει ὅτι ὑπάρχει τουλάχιστον μιά *prima facie* καί παρατηρήσιμη διαφορά ἀνάμεσα σέ μεταφορικές καί κυριολεκτικές δηλώσεις — δηλαδή ἕνα δεδομένο (*donnée*) πού ἐγώ τουλάχιστον τό θεωρῶ ἀρχικά λιγότερο προβληματικό ἀπ’ ὅ,τι ὀρισμένοι ἄλλοι θεωρητικοί. Ὅταν ἕνας συγγραφέας γράφει “οἱ ἄνθρωποι εἶναι ρήματα, ὄχι οὐσιαστικά”, ἕνας ἀναγνώστης, χωρίς μιά ἐκ τῶν προτέρων διαμορφωμένη θεωρητική ἀντίληψη γιά τήν πανταχοῦ παρουσία τῆς μεταφορᾶς, θά ἀναγνωρίσει ἀμέσως ὅτι οἱ λέξεις “ρήματα” καί “οὐσιαστικά” δέν χρησιμοποιοῦνται μέ τήν κύρια σημασία τους. Πράγματι κανένα λεξικό δέν περιλαμβάνει τοὺς ἄνθρώπους ὡς εἰδική κατηγορία ρημάτων καί κανένας ἐπαρκῆς ὀμιλητής δέν θά τοὺς ἀναφέρει ὡς παραδείγματα ἐφαρμογῆς αὐτῆς τῆς λέξης. Τοῦτο ἰσχύει καί γενικότερα: θά ἦταν σχετικά εὐκολο νά ἐπινοήσῃ

κανείς, για όσους τό θεωροῦν ἀναγκαῖο, κριτήρια γιά τήν κύρια σημασία μιᾶς λέξης πού ἀποτελεῖ τή μεταφορική “ἐστία” μιᾶς μεταφορικής ἐκφορᾶς. Ἡ ἐνδιάθετη γνώση τῆς κύριας σημασίας δημιουργεῖ ἀκριβῶς τή χαρακτηριστική αἴσθησι παραφωνίας ἢ “ἐντασης” ἀνάμεσα στήν ἐστία καί στό κυριολεκτικό της πλαίσιο.

Ὡστόσο ὅταν ξεκινάει κανείς μέ αὐτό τόν τρόπο καί ἀναγνωρίζει μιᾶ σαφή *prima facie* διαφορά ἀνάμεσα στήν κυριολεκτική καί στή μεταφορική χρήση τῶν ἐκφράσεων, δέν προδικάζει κατανάγκη τήν ἐγκυρότητα μιᾶς “βαθύτερης” σύλληψης, πού θά ἀπέρριπτε ἐνδεχομένως ὡς ἐπιπόλαιη καί ἀστήρικτη, σέ τελική ἀνάλυση, τή διάκριση ἀνάμεσα σέ “κυριολεκτικό” καί “μεταφορικό”, ὅπως τή δέχεται ὁ κοινός νοῦς. Μιά τέτοια ἀναθεωρητική ἄποψη πρέπει ὅμως νά στηρίζεται σέ μιᾶ ὀλοκληρωμένη διερευνήσι τοῦ ἐνδιάθετου σκεπτικοῦ αὐτῆς τῆς διάκρισης. Τοῦτο προϋποθέτει ἄλλωστε τήν ἐνασχόλησι μέ ἐπιπρόσθετα ἐρωτήματα ἀποφασιστικῆς σημασίας πού ἀφοροῦν τή σκοπιμότητα τῆς χρήσις μεταφορῶν καί, γενικότερα, τίς χαρακτηριστικές ιδιότητες τοῦ μεταφορικοῦ λόγου.

Ὅρισμένοι συγγραφεῖς, ἰδιαίτερα ὁ Coleridge, ἀλλά ὄχι μόνο αὐτός, ἔχουν ἀποδώσει στή μεταφορά ἕναν ἰδιάζοντα “δημιουργικό” ρόλο (βλ. πῶς κάτω, Κεφάλαιο 10). Ἀπό αὐτή τήν ὀπτική γωνία μπορεῖ κανείς νά διακρίνει ἕνα γρίφο ἢ ἕνα μυστήριον, ὅπως ἀποδεικνύει ἢ ἀκόλουθη συλλογιστική. Μία ἐπιτυχημένη μεταφορά *πραγματοποιεῖται* μέσα στό λόγο, ἐνσωματώνεται στό δεδομένο “κείμενον” καί δέν χρειάζεται νά ἀντιμετωπίζεται ὡς αἶνιγμα. Ἐτσι ὁ συγγραφέας ἢ ὁ ὀμιλητής χρησιμοποιεῖ συμβατικά μέσα γιά νά παράγει ἕνα ἀσυνήθιστο ἀποτέλεσμα, μολονότι προσφεύγει στά συνηθισμένα συντακτικά καί σημασιολογικά ἀποθέματα τῆς γλωσσικῆς του κοινότητας. Ὡστόσο τό νόημα μιᾶς ἐνδιαφέρουσας μεταφορᾶς εἶναι χαρακτηριστικά καινούριο ἢ ἀλλιῶς “δημιουργικό” καί δέν μπορεῖ νά συναχθεῖ ἀπό τό συνηθισμένο λεξικό. Ἐπομένως, κύριο μέλημα τῶν θεωρητικῶν τῆς μεταφορᾶς εἶναι νά ἐξηγήσουν πῶς δημιουργεῖται αὐτό τό — ἐντυπωσιακό ἄν καί οἰκεῖο — ἀποτέλεσμα.

Ὡς παράδειγμα ἀντίθετης περίπτωσης ἄς ἐξετάσουμε τί συμβαίνει ὅταν κάποιος μετέχει σέ μιᾶ δραστηριότητα πού ὑπόκειται σέ κανόνες καί σέ πῶς δεσμευτικούς περιορισμούς ἀπ’ ὅ,τι ὁ λόγος — λ.χ. τό παιχνίδι τοῦ σκακιοῦ. Καί ἐδῶ μπορεῖ κανείς εὐκόλα νά διακρίνει ἕνα “δημιουργικό στοιχεῖο” γιατί, μολονότι ὅλα τά σφάλματα τελικά ἀνακαλύπτονται (ὅπως εἶπε κάποτε ἕνας *maître*), ὁ παίκτης ὀφείλει νά ζυγιάζει καί ἐντέλει νά διαλέγει τήν κίνησή του: γιά τίς περισσότερες θέσις στό σκάκι δέν ὑπάρχει ὀρισμένη “διαδικασία ἀπόφασις” οὔτε κάποια ἀποδεδειγμένα “σωστή” κίνησι. Ὡστόσο τό περιθῶριο “δημιουργικότητας” τοῦ παίκτη περιορίζεται αὐστηρά ἀπό τούς ἀτεγκτους κανόνες τοῦ παιχνιδιοῦ πού τοῦ παρέχουν

πάντοτε έναν πεπερασμένο και απόλυτα καθορισμένο αριθμό επιλογών. Ἄς φανταστοῦμε τώρα μία παραλλαγή σκακιού — ἄς τήν ὀνομάσουμε “Ἐπισκάκι” (“Erichess”) — στήν ὁποία ὁ παίκτης θά εἶχε τό δικαίωμα νά κινήσει ὁποιοδήποτε πιόνι σάν νά ἦταν κάποιο ἄλλο ισότιμης ἢ κατώτερης ἀξίας (λ.χ. νά κινήσει γιά μία φορά τόν ἀξιοματικό σάν νά ἦταν ἄλογο ἢ στρατιώτης) — *μέ τήν προϋπόθεση ὅτι ὁ ἀντίπαλος δέχεται αὐτή τήν κίνηση*. Πρόκειται δηλαδή γιά ἕνα πρωτογενές μοντέλο συζήτησης καί συνομιλίας, στό ὁποῖο σχεδόν κάθε “κίνηση” εἶναι ἐπιτρεπτή, ἐφόσον μπορέσει κανείς νά “τήν περάσει”, ἐφόσον δηλαδή κερδίσει τή συναίνεση ἑνός ἐπαρκούς παραλήπτη. Ἀλλά ἀκόμη καί σέ αὐτή τήν περίπτωση ἡ “δημιουργικότητα” ὑφίσταται ὀρισμένους περιορισμούς: γιάτί δέν μπορεῖ κανείς νά συνδέσει στήν τύχη δύο οὐσιαστικά καί νά εἶναι βέβαιος ὅτι θά σχηματίσει μία ἐπιτυχημένη μεταφορά. (Ἄν ὁ ἀναγνώστης ἔχει τήν παραμικρή ἀμβολία, ἄς δοκιμάσει νά “βγάλει νόημα” ἀπό τή φράση “Μιά καρέκλα εἶναι ἕνας συλλογισμός”. Ἐφόσον ἡ φράση αὐτή δέν ἐντάσσεται σέ κάποιο εἰδικά ἐπιλεγμένο πλαίσιο ἀναφορᾶς, δέν μπορεῖ παρά νά λογαριάζεται ὡς ἀποτυχημένη μεταφορά.)

Τί προσπαθεῖ ὁμως πραγματικά νά ἐπιτύχει ὁ δημιουργός μιᾶς μεταφορᾶς ὅταν “παραβιάζει” τούς κανόνες; Καί πῶς πρέπει νά ἀπαντήσει σέ αὐτή τήν “κίνηση” ἕνας ἐπαρκῆς ἀκροατής;

Ὅπως πρότεινα στήν παλαιότερη μελέτη μου, παρόμοια ἐρωτήματα, ἀλλά καί τά περισσότερα ἀπ’ ὅσα ἔχουν θέσει κατά καιρούς οἱ θεωρητικοί τῆς μεταφορᾶς, πρέπει νά θεωρηθοῦν ὅτι ἀφοροῦν “τῆ ‘λογική γραμματική’ τῆς ‘μεταφορᾶς’ καί τῶν λέξεων μέ παραπλήσιο νόημα” (25)· ἢ ὅτι ἐκφράζουν “προσπάθειες ἀποσαφήνισης ὀρισμένης χρήσης τῆς λέξης ‘μεταφορά’” (ὅ.π.)· ἢ ὡς μία πρώτη ἀπόπειρα “ἀνάλυσης τῆς ἔννοιας τῆς μεταφορᾶς” (26). Μολονότι αὐτή ἡ ἔμφαση στό σημασιολογικό παράγοντα ἔχει ἐνοχλήσει ὀρισμένους ἀπό τούς ἐπικριτές μου, ἐξακολουθῶ νά μή βρίσκω τίποτε κακό σ’ αὐτήν. Μιά προσέγγιση πού νοεῖται, σέ περισσότερο ὄντολογική γλώσσα, ὡς μία προσπάθεια “ἀποσαφήνισης τῆς φύσης τῆς μεταφορᾶς” δέν θά ἦταν οὐσιαστικά διαφορετική — πιστεύω μάλιστα πῶς οἱ δύο αὐτές διατυπώσεις εἶναι ἰσοδύναμες.

3. Προσδιορισμός τῶν στόχων

Ὁ ἀναγνώστης θά ἔχει προσέξει βέβαια τίς ἀναφορές μου σέ μεταφορικές “δηλώσεις” (“statements”). Πράγματι, ἀναφέρομαι διαρκῶς σέ πλήρεις μεταφορικές δηλώσεις καί, κατά δεύτερο λόγο, σέ ἐπιμέρους συστατικά δηλώσεων (λέξεις ἢ φράσεις σέ μεταφορική χρήση), μόνο ὅταν ἀπαντῶνται σέ συγκεκριμένα καί σχετικά πλήρη ἐνεργήματα ἔκφρασης ἢ ἐπικοινωνίας.

(Έφεξις, “μεταφορά” θά είναι συντομογραφία για τό “μεταφορική δήλωση”.) Μία “δήλωση”, ὅπως τήν ἐννοῶ, θά προσδιορίζεται μέ τήν παράθεση ὀλόκληρης πρότασης ἢ σειρᾶς προτάσεων, μαζί μέ τό συναφές λεκτικό ἢ μή λεκτικό πλαίσιο ἀναφορᾶς πού μπορεῖ νά εἶναι ἀναγκαῖο γιά τήν ἱκανοποιητική κατανόηση τοῦ πραγματικοῦ νοήματος ἢ τοῦ νοήματος πού ἀποδίδει ὁ ὁμιλητής. Χρησιμοποιοῦ ἐδῶ τή λέξη “νόημα” γιά νά δηλώσω αὐτό πού μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὅτι ἔχει συλλάβει ἕνας ἐπαρκῆς ἀκροατής ὅταν μπορέσει νά ἀντιδράσει σωστά στό πραγματικό ἢ ὑποθετικό ἐκεῖνο λεκτικό ἐνέργημα πού συνίσταται στή διατύπωση τῆς συγκεκριμένης πρότασης ἢ τῶν συγκεκριμένων προτάσεων.

Ὡς παραδείγματα προσδιορισμοῦ μεταφορικῶν δηλώσεων, προτείνω τά ἐξῆς:

- (1) “L’homme n’est qu’un roseau, le plus faible de la nature, mais c’est un roseau pensant”* (Pascal, *Pensées*).
— ἢ, πιό σύντομα, “Ἡ μεταφορά τοῦ Pascal γιά τόν ἄνθρωπο ὡς σκεπτόμενη καλαμιά”.
- (2) “You are a metaphor and they are lies
Or they’re true least where their knot chance unfurls. . .”**
(William Empson, *Letter V*).
- (3) Ἡ μεταφορά τοῦ Ezra Pound γιά τήν ἐκπαίδευση ὡς ποιμαντική (*ABC of Reading*, passim).

Ἡ τελευταία ἀπό αὐτές τῆς μεταφορές εἶναι ἡ περισσότερο ἀνεξάρτητη ἀπό τά συμφραζόμενά της καί μπορεῖ νά προσδιοριστεῖ ἐπαρκῶς, ἀποσιωπώντας τό ὄνομα τοῦ Pound, ὡς “ἡ μεταφορά τῆς ἐκπαίδευσης ὡς ποιμαντικῆς”. Ὡστόσο ἂν θέλουμε νά εἶμαστε δίκαιοι ἀπέναντι στήν ἄποψη τοῦ Pound θά πρέπει νά παραθέσουμε τά συναφή ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου του. Ἄλλωστε γιά νά ἐκτιμήσει κανεῖς τήν παραπλανητικά ἀπλή μεταφορά τοῦ Pascal ἢ τήν χαρακτηριστικά σκοτεινή μεταφορά τοῦ Empson εἶναι σαφέστερα ἀναγκαῖα ἡ ἐπεξεργασία τοῦ σχετικοῦ κειμένου.

Ἐκεῖνο πού προσδιορίζεται ἀπλῶς ὡς “μεταφορά γιά τό Α σάν Β”, δηλαδή χωρίς νά χρειάζεται περαιτέρω ἀποσαφήνιση τῆς χρήσης του μέσα στό κείμενο, προτείνω νά ὀνομαστεῖ μεταφορικό-θέμα, καί νά θεωρηθεῖ ὡς μιά ἀφαίρεση ἀπό τῆς μεταφορικές δηλώσεις στίς ὁποῖες ἀπαντᾶται ἢ θά μπορούσε νά ἀπαντᾶται. Τό μεταφορικό θέμα ἐπιδέχεται πολλαπλή χρήση, προσαρμογή καί τροποποίηση ἀπό διαφορετικούς ὁμιλητές ἢ στοχαστές σέ ὅσεςδήποτε ἐπιμέρους περιπτώσεις.⁶

*Ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι παρά μιά καλαμιά, ἡ πιό ἀδύναμη καλαμιά πού ὑπάρχει στή φύση, ἀλλά εἶναι μιά καλαμιά πού σκέφτεται.

** Εἶσαι μιά μεταφορά καί αὐτά εἶναι ψέματα ἢ ἀληθείουν, στόν ἐλάχιστο βαθμό, ἐκεῖ πού ἡ τύχη τόν κόμπο τους λύνει.

Ὁ κίνδυνος πού διατρέχει ὁ μελετητής ὅταν προσηλώνεται κυρίως σέ αὐτό πού ὀνόμασα “μεταφορικά θέματα” εἶναι νά προϋποθέσει μιά τυποποιημένη ἀντίδραση σέ μιά δεδομένη μεταφορική δήλωση, δηλαδή μιά ἀντίδραση καθορισμένη ἀπό γλωσσικές, ἐννοιολογικές, πολιτισμικές ἢ ἄλλες συμβάσεις. Αὐτή ἢ ἄποψη εἶναι ἀθεμελίωτη γιατί ἡ μεταφορική δήλωση προϋποθέτει μιά *παραβίαση* κανόνων: ἡ “δημιουργική” παραβίαση κανόνων δέν μπορεῖ νά ὑπόκειται σέ κανόνες.⁷ Γι’ αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο δέν μπορεῖ ποτέ νά ὑπάρξει ἓνα λεξικό μεταφορῶν (ἐνῶ θά μπορούσε νά ὑπάρξει ἀνθολόγιο μεταφορῶν).

Κάθε προσπάθεια νά ἀποσαφηνίσουμε περισσότερο τά κριτήρια ἀναγνώρισης καί ἐξειδίκευσης τῶν μεταφορικῶν δηλώσεων προσκρούει στήν ἀκόλουθη δυσκολία: ἡ ἴδια μεταφορική δήλωση, μέ τήν ἔννοια πού χρησιμοποιοῦ αὐτή τήν ἔκφραση, μπορεῖ νά “διαβαστεῖ” ἐξίσου σωστά μέ διαφορετικούς ἢ καί ἐνμέρει ἀλληλοσυγκρουόμενους τρόπους. Ἐτσι λ.χ. ἡ μεταφορά τοῦ Emerson πού παράθεσα προηγουμένως μπορεῖ νά ἐρμηνευτεῖ ἀπό ἓναν ἀναγνώστη, ἀλλά ὄχι ἀπό ἓναν ἄλλο, ὡς ἀπόδοση δόλου στό πρόσωπο στό ὁποῖο ἀπευθύνεται. Σέ αὐτή τήν περίπτωση θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι καί οἱ δύο ἀναγνώστες ἐρμηνεύουν σωστά δύο διαφορετικές μεταφορές πού ἐκφράζονται στά λόγια τοῦ Emerson· ἢ νά ὑποστηρίξουμε — μέ λιγότερη ἀληθοφάνεια — ὅτι ὁ ἓνας ἀναγνώστης πρέπει νά ἔσφαλε. Ἡ ἔννοια μιᾶς *δεδομένης* μεταφορικής δήλωσης παραμένει ἀναπόφευκτα ἀπροσδιόριστη ὅσο θεωροῦμε τή “σημασία” (“import”) τῆς μέρος τῆς οὐσίας τῆς.

Ἐλπίζω αὐτές οἱ σύντομες παρατηρήσεις σχετικά μέ τήν ὀρολογία νά ἀποδειχτοῦν χρήσιμες στήν παρούσα μελέτη. Στίς σελίδες πού ἀκολουθοῦν δέν θά ἐπιμείνω σχολαστικά στή χρήση τῶν προσδιορισμῶν ‘-δήλωση’ ἢ ‘-θέμα’, γιατί πιστεύω ὅτι τά συμφραζόμενα δίνουν συνήθως τή λύση στίς πιθανές ἀμφισημίες.

4. Σχετικά μέ τήν ταξινόμηση τῶν μεταφορῶν· ἡ σπουδαιότητα τῆς “ἐμφασης” καί τῆς “συνήχησης” (*resonance*)

Ἄν θεωρήσουμε δεδομένη τή συχνή χρήση τῶν μεταφορικῶν δηλώσεων καί τήν πολλαπλή τους χρησιμότητα, ἓνα γενικά ἀποδεκτό μοντέλο ταξινόμησης θά βοηθοῦσε τό μελετητή αὐτοῦ τοῦ θέματος καί στίς πιό ἀπλές διακρίσεις: σήμερα ὅμως ὁ θεωρητικός τῆς μεταφορᾶς βρίσκεται σέ ἀκόμη χειρότερη θέση ἀπ’ ὅ,τι ἓνας βιολόγος πρὶν ἀπό τόν Λινναῖο. Πράγματι ἡ μοναδική ἐδραιωμένη ταξινόμηση στηρίζεται πάνω στήν κοινότοπη ἀντίθεση (πού ἐκφράζεται καί αὐτή μεταφορικά) ἀνάμεσα σέ “νεκρές” καί “ζωντανές” μεταφορές. Ὡστόσο αὐτή ἡ ταξινόμηση δέν εἶναι περισσότερο χρησιμη ἀπό τήν ἀντιμετώπιση, ἄς ποῦμε, ἑνός πτώματος σάν εἰδική περίπτωση

άνθρώπου: με άλλα λόγια, ή λεγόμενη “νεκρή μεταφορά” δεν είναι καν μιά μεταφορά, αλλά απλώς μιά έκφραση που ή μεταφορική της χρήση έχει πάψει νά μᾶς είναι γνώριμη.

Ένας έπαρκής αναγνώστης δεν μπορεί ποτέ νά έρμηνεύσει μιά γνώριμη έκφραση, όπως λ.χ. “έφαγα ξύλο”(β), ως μεταφορά που πρέπει νά τήν πάρει κανείς *στά σοβαρά* — είναι μάλιστα άμφίβολο άν αυτή ή έκφραση υπήρξε ποτέ τίποτε περισσότερο από μιά περίπτωση κατάχρησης (που χρησιμοποιεί έναν ιδιωματισμό γιά νά καλύψει κάποιο κενό του λεξιλογίου).

Έφόσον ή “έπικαιρότητα” μᾶς μεταφοῶς, δηλαδή τό ότι διαθέτει τά διακριτικά γνώρισμα — όποια και άν είναι αυτά — τής γνήσιας μεταφορικής άποτελεσματικότητας, είναι τόσο σημαντική ώστε νά έπισημαίνεται, θά ήταν ίσως σκόπιμο νά αντικαταστήσει κανείς τήν αντίθετη νεκρών και ζωντανών μεταφοῶν μέ ένα σύστημα λεπτότερων διαφοροποιήσεων, λ.χ. νά εισάγει μιά τριπλή διάκριση: νά διακρίνει, πρώτον, τίς εκφράσεις που ή άληθινή ή υποτιθέμενη έτυμολογία τους προϋποθέτει μιά μη αναβιώσιμη μεταφορά (ό μῦς-μύωνας ως μῦς-ποντίκι)· δεύτερον, τίς εκφράσεις στίς όποιες ή άρχική μεταφορά, που τώρα πιά είναι συνήθως άδιόριτη, μπορεί και είναι χρήσιμο νά άποκατασταθεί (τό ένδιαφέρον, λ.χ., μπορεί νά θεωρηθεί ότι περικλείει ένα είδος *διαφοῶς*)· τρίτον, τίς εκφράσεις που είναι, κατά τρόπο άντιληπτό, ενεργά μεταφορικές — που είναι και τό άμεσο αντικείμενο του ένδιαφέροντός μου στό άρθρο αυτό. Οί αντίστοιχοι χαρακτηρισμοί γι' αυτές τίς τρεῖς κατηγορίες θά μπορούσαν νά είναι: *έξαλιμμένες, λανθάνουσες* και *ένεργές* μεταφορές. Όστόσο ούτε αυτό τό σχήμα είναι ιδιαίτερα λειτουργικό ούτε κανένα περισσότερο έκλεπτυσμένο άποκαταστατό του. (Στό έξής θά άσχοληθῶ άποκλειστικά μέ μεταφορές που δεν χρειάζονται “τεχνητή άναπνοή”, με άλλα λόγια, που άναγνωρίζονται τόσο από τόν όμιλητή όσο και από τόν άκροατή ως άθροεντικά “ζωντανές” ή ενεργές μεταφορές.)

Σέ μιά ενεργή μεταφορική δήλωση θά ήταν χρήσιμο νά διακρίνουμε δύο στοιχεία που θά τά όνομάσω *έμφαση* και *συνήχηση*. Μιά μεταφορική έκφραση είναι *έμφατική*, μέ τήν έννοια που έγώ άποδίδω στόν όρο, έφόσον ό δημιουργός της δεν έπιτρέπει καμιά παραλλαγή ή άποκατάσταση των λέξεων που χρησιμοποιεί — και κυρίως τής έστίας (focus), όπως όνόμαζα στή *Μεταφορά* τή δεσπόζουσα λέξη ή έκφραση που μέ τήν παρουσία της στό κυριολεκτικό “πλαίσιο” προσδίδει στήν έκφραση μεταφορική λειτουργία. Στόν άντίποδα των “έμφατικών” μεταφοῶν θά μπορούσαν εύλογα νά τεθούν οί άχρηστες, οί προαιρετικές και οί κοσμητικές μεταφορές. (Οί σχετικά περιττές μεταφορές δεν είναι συνήθως παρά λογοτεχνικά ή ρητορικά διανθίσματα που δεν αξίζουν περισσότερη προσοχή άπ' ό,τι οί μουσικές φιοριτούρες.) Έχω σκοπό νά σταθῶ περισσότερο στίς έμφατικές μεταφορές έπειδή έχουν

σημασίες πού δέν είναι ρητά έκφρασμένες: οί δημιουργοί αὐτῶν τῶν μεταφορῶν χρειάζονται τή συνεργασία τοῦ ἀποδέκτη γιά νά ἀντιληφθοῦν τί βρίσκεται πίσω ἀπό τίς λέξεις πού χρησιμοποιοῦν.

Ἡ ἐμβέλεια μιᾶς παρόμοιας ἐρμηνευτικῆς ἀνταπόκρισης θά ἐξαρτηθεῖ ἀπό τή συνθετότητα καί τήν ἰσχύ τοῦ ἐκάστοτε μεταφορικοῦ θέματος: ὀρισμένες, ἀκόμη καί πασίγνωστες, μεταφορές δύσκολα ἐπιδέχονται ἀνάπτυξη τῶν ὑποσημάνσεών τους, ἐνῶ ἄλλες, ἴσως λιγότερο ἐνδιαφέρουσες, ἀποδεικνύονται σχετικά πλούσιες σέ ὑποσημάνσεις. Ἐλλείψει καταλληλότερου προσδιορισμοῦ, θά ὀνομάσω “συνηχητικές” τίς μεταφορικές ρήσεις πού ἐπιδέχονται καταρχήν ἀνάπτυξη τῶν ὑποσημάνσεών τους.

Ἡ συνήχηση καί ἡ ἔμφαση ἀπαντῶνται σέ διάφορους βαθμούς καί δέν είναι ἀνεξάρτητες ἢ μιᾶ ἀπό τήν ἄλλη: οἱ ἐξαιρετικά ἐμφατικές μεταφορές είναι συνήθως καί ἰδιαίτερα συνηχητικές (ἂν καί ὑπάρχουν ἐξαιρέσεις), ἐνῶ ὅταν μία ἔντονα συνηχητική μεταφορά εἶναι μή ἐμφατική δημιουργεῖται συνήθως παραφωνία πού ἐνισχύεται ἀπό μιᾶ μορφή εἰρωνείας ἢ ἀπό κάποια παρεμφερή διεργασία ἀποστασιοποίησης.

Τέλος, προτείνω νά ὀνομάσουμε *ἰσχυρή* τή μεταφορά πού εἶναι ἐξίσου ἔντονα ἐμφατική καί συνηχητική. Στό ὑπόλοιπο κείμενο προτίθεται νά ἀναλύσω τό λόγο ὑπαρξης (*raison d'être*) καί τόν τρόπο λειτουργίας τῶν *ἰσχυρῶν* μεταφορῶν καί θά θεωρήσω τίς μεταφορές πού εἶναι σχετικά ἀνίσχυρες λόγω σχετικά χαμηλῆς ἔμφασης ἢ συνήχησης ὡς ἐξασθενημένες περιπτώσεις.

Ἡ ἀσθενής μεταφορά μπορεῖ νά παραβληθεῖ μέ ἀποτυχημένο καλαμπούρι ἢ μέ ἀσαφές φιλοσοφικό ἐπίγραμμα: ἡ ἀποτυχία ἢ ἡ ἀνεπάρκεια παρόμοιων λεκτικῶν ἐνεργημάτων γίνεται φανερό ἂν τά συγκρίνουμε μέ αὐτό πού *θα ἦταν* ἀστεῖο, διαφωτιστικό, κλπ. Ὡστόσο ἐνῶ ὅλα τά “καλαμπούρια” πρέπει νά εἶναι ἀστεῖα καί θεωροῦνται ἀποτυχημένα ἂν δέν εἶναι ἀστεῖα, οἱ καλές μεταφορές δέν πρέπει ὅλες νά εἶναι ὀπωσδήποτε “ἰσχυρές” καί οὔτε ἐξαρτᾶται ἀπό αὐτό ἂν εἶναι καλές.

Ἄς ἐξετάσουμε τό ἀκόλουθο παράδειγμα ἀπό ἕνα γράμμα τῆς Virginia Woolf στόν Lytton Strachey:

“Πῶς ἐλίπσεσαι σέ κάθε ψῆγμα συμφέροντος — καί γιά τί ψήγματα πρόκειται θεέ μου! —, σάν ἕνα φίδι (συγχώρεσέ με γιά τή μεταφορά) πού γλιστράει ἀνάμεσα σέ ἀναρίθμητα χρυσά δαχτυλίδια — (Ἐλπίζω τά φίδια νά κάνουν κάτι τέτοιο)”.

(Nigel Nicholson, *The Letters of Virginia Woolf*, τόμ. 2, 1912 - 1922 [New York, Harcourt, 1976].

Ἡ μεταφορά τοῦ φιδιοῦ πού χρησιμοποιεῖται ἐδῶ πρέπει ἀσφαλῶς νά χαρακτηριστεῖ “ἀσθενής”, σύμφωνα μέ τήν ὀρολογία μου, ἀφοῦ σκοπός της ἦταν νά μὴν πάρει ὁ Strachey “στά σοβαρά” τό πλούσιο σέ ὑπονοούμενα περιεχόμενο.

5. Ἀναθεώρηση τῆς θεωρίας τῆς ἀλληλεπίδρασης

“Όταν στό ἄρθρο μου *Μεταφορά* παρουσίαζα τή θεωρία τῆς ἀλληλεπίδρασης, τή χαρακτήριζα ὡς μία προσπάθεια “ἀποσαφήνισης ὀρισμένων χρήσεων τῆς λέξης ‘μεταφορά’ — ἢ ἀλλιῶς τή βασική μέθοδο γιά νά ἀναλύσει κανεῖς τήν ἔννοια τῆς μεταφοῦς” (σ. 25 - 26). Ἐκ τῶν ὑστέρων, προτιμῶ νά βλέπω τή θέση μου ὡς μιά συμβολή γιά νά ἀντιληφθοῦμε πῶς λειτουργοῦν οἱ ἰσχυρές μεταφορικές δηλώσεις. Ὡστόσο αὐτή ἡ ἀλλαγή διατύπωσης ἀπό τήν ἐννοιολογική ἀνάλυση στήν ἀνάλυση τῆς λειτουργίας, μολονότι, δυνάμει, εἶναι πολύ σημαντική, δέν χρειάζεται νά μᾶς ἀπασχολήσει περισσότερο.

Ἡ ἀξία τῆς θεωρίας τῆς ἀλληλεπίδρασης πού ἀποτελεῖ μία ἀνάπτυξη καί τροποποίηση τῶν ἀξιόλογων παρατηρήσεων τοῦ I.A. Richards πρέπει νά ἀποτιμηθεῖ σέ ἀντιδιαστολή μέ τίς μόνες δυνατές ἐναλλακτικές τῆς θεωρίας — τίς παραδοσιακές θεωρίες τῆς “ὑποκατάστασης” καί τῆς “σύγκρισης” (μᾶς εἰδικῆς περίπτωσης τῆς πρώτης). Μέ δύο λόγια, ἡ θεωρία τῆς ὑποκατάστασης ὑποστηρίζει ὅτι “ὀλόκληρη ἡ πρόταση, στήν ὁποία ὑπάρχει ἡ μεταφορά, ὑποκαθιστᾷ κάποια σειρά κυριολεκτικῶν προτάσεων” (σ. 31)· ἐνῶ ἡ θεωρία τῆς σύγκρισης ἀντιλαμβάνεται τήν ὑποτιθέμενη κυριολεκτική παράφραση ὡς παρόμοια ἢ ἀνάλογη δήλωση καί κατά συνέπεια ἀντιμετωπίζει κάθε μεταφορά ὡς συμπυκνωμένη ἢ ἐλλειπτική *παρομοίωση* (σ. 35 - 36).

Ὁ ἀναγνώστης παρατηρεῖ βέβαια ὅτι καί οἱ δύο αὐτές ἀπόψεις θεωροῦν τίς μεταφορές *μή ἐμφατικές*, σύμφωνα μέ τήν ὀρολογία μου — δηλαδή κατά βάση ἀχρηστες ἂν παραβλέψει κανεῖς τήν περιστασιακή ἀπόλαυση πού προσφέρει ἡ διατύπωση μέ μή κυριολεκτικό τρόπο ἐνός πράγματος πού θά μπορούσε ἐξίσου καλά νά λεχθεῖ κυριολεκτικά.

Μιά σύντομη περίληψη τῆς θεωρίας τῆς ἀλληλεπίδρασης, τήν ὁποία προτιμῶ, θά μπορούσε νά συμπεριλάβει τούς ἀκόλουθους ὅρους, μέ βάση τήν περίληψη πού βρίσκεται στό τέλος τῆς *Μεταφοῦς* (σ. 44 - 45). Ἀντιγράφω τήν ἀρχική διατύπωση μέ ἀσήμαντες βελτιώσεις, προσθέτοντας σέ κάθε περίπτωση ὀρισμένες ὑστερες σκέψεις μου.

(1) Μιά μεταφορική δήλωση ἔχει δύο ξεχωριστά θέματα πού προσδιορίζονται ὡς τό “πρωτεῦον” καί τό “δευτερεῦον” θέμα.

Στή *Μεταφορά* χρησιμοποιοῦσα τούς ὅρους “κύριο” καί “συμπληρωματικό” θέμα. Ἡ διττή ἀναφορά χαρακτηρίζεται ἀπό τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν *ἐστία* τῆς μεταφορικῆς δήλωσης (δηλαδή στή λέξη ἢ στίς λέξεις πού δέν χρησιμοποιοῦνται κυριολεκτικά) καί στό περιβάλλον κυριολεκτικό πλαίσιο.

(2) Τό δευτερεῦον θέμα πρέπει νά θεωρηθεῖ περισσότερο ὡς ἓνα σύστημα παρά ὡς ἓνα μεμονωμένο πράγμα.

Έτσι, λ.χ., πιστεύω ότι ή παρατήρηση του Wallace Stevens: “ή κοινωνία είναι μιά θάλασσα” δέν αναφέρεται τόσο στή θάλασσα (νοούμενη ως “πράγμα”) όσο σ’ ένα σύστημα σχέσεων (τό “πλέγμα ύπονοουμένων”, γιά τό όποίο θά μιλήσουμε πίο κάτω) πού στή δεδομένη πρόταση έπισημαίνεται από τήν παρουσία τής λέξης “θάλασσα”. (Στή *Μεταφορά* ύποστήριξα ότι καί τό πρωτεον θέμα πρέπει νά θεωρείται ως ένα “σύστημα”. Έκ τών ύστέρων όμως μοϋ φαίνεται ότι τό νά πεί κανείς πώς ό Stevens άντιλαμβάνόταν καί τήν Κοινωνία ως ένα σύστημα κοινωνικών σχέσεων, μολονότι δέν είναι έντελώς λαθεμένο, αποτελεί περιττό παράδοξο.)

Έκ τών ύστέρων πάλι μοϋ φαίνεται ότι ή έμφαση πού θέλησα νά δώσω στά *συστήματα* καί όχι στά “πράγματα” ή στις “ιδέες” (όπως ό Richards) συνιστά μιά από τίς βασικές καινοτομίες πού εισάγει ή παλαιότερη μελέτη μου.

(3) Η μεταφορική ρήση λειτουργεί μέ τήν “προβολή πάνω” στό πρωτεον θέμα μιās σειράς “άλληλένδετων ύπονοουμένων”, πού περιλαμβάνονται στό *πλέγμα ύπονοουμένων* καί πού μποροϋν νά είναι κατηγορήματα του δευτερεύοντος θέματος.

Η όνομασία *πλέγμα ύπονοουμένων* είναι καινούρια. Η “προβολή” είναι βέβαια μιά μεταφορά πού θά χρειαστεί περαιτέρω συζήτηση. Στήν παλαιότερη μελέτη μου αναφερόμουν σέ “ένα σύστημα άλληλένδετων κοινών τόπων” (μιά διατύπωση στήν όποία ό Paul Ricoeur άσκησε άργότερα δριμύτατη κριτική). Η άποψη μου ήταν ότι τό δευτερον θέμα καθορίζει, μέ τρόπο πού έξαρτάται έν μέρει από τό πλαίσιο αναφοράς τής μεταφορικής χρήσης, μιά σειρά *ένδόξων*, όπως όνομάζει ό Άριστοτέλης τίς κρατούσες άπόψεις πού συμμερίζονται τά μέλη μιās όρισμένης γλωσσικής κοινότητας. Άλλά τόνιζα επίσης — καί θά ήθελα όπωςδήποτε νά τό τονίσω πάλι — ότι τό άτομο πού δημιουργεί μιά μεταφορά μπορει νά εισάγει ένα νέο καί μή κοινότοπο “πλέγμα ύπονοουμένων”.

(4) Τό άτομο πού εκφέρει μιά μεταφορική δήλωση, επιλέγει, τονίζει, καταργεί καί οργανώνει στοιχεΐα του πρωτεύοντος θέματος επιθέτοντας σέ αυτό δηλώσεις ισόμορφες προς αυτές πού συνιστοϋν τό πλέγμα ύπονοουμένων του δευτερεύοντος θέματος.

Οί μηχανισμοί αυτής τής “προβολής” (μιās άκόμη χρήσιμης μεταφοράς) έξετάζονται καί επεξηγοϋνται στό επόμενο κεφάλαιο.

(5) Στο πλαίσιο αναφοράς μιās επιμέρους μεταφορικής δήλωσης τά δύο θέματα “άλληλεπιδροϋν” μέ τούς άκόλουθους τρόπους: (α) ή παρουσία του πρωτεύοντος θέματος παρακινεί τόν άκροατή νά επιλέξει κάποια από τίς ιδιότητες του δευτερεύοντος θέματος· (β) τόν οδηγεί νά κατασκευάσει ένα

παράλληλο “πλέγμα ύπονοουμένων” που ταιριάζει στο πρωτεύον θέμα και (γ) επιφέρει με αμοιβαίο τρόπο παράλληλες μεταβολές στο δευτερεύον θέμα.

Τά παραπάνω μπορούν να θεωρηθούν ή ουσία της “θεωρίας της αλληλεπίδρασης” (μιά προσπάθεια εξήγησης της θαυμάσιας εικόνας της “άλληλοζωογόνησης των λέξεων” που χρησιμοποιεί ο Richards). Μολονότι όταν αναφέρομαι εδώ στην αλληλεπίδραση των θεμάτων ο λόγος μου είναι μεταφορικός, αυτό το αποτέλεσμα συμβαίνει βέβαια στο νοῦ τοῦ ὁμιλητῆ καί τοῦ ἀκροατῆ: αὐτοί ὁδηγοῦνται νά ἀναλάβουν τήν ἐπιλογή, τήν ὀργάνωση, καί τήν “προβολή”. Ἀντιλαμβάνομαι μιά μεταφορική δήλωση (ἀκόμη καί ἂν εἶναι ἀσθενής) ὡς λεκτικό ἐνέργημα πού ἀπαιτεῖ πρὶν ἂπ’ ὅλα “κατανόηση”, δηλαδή μιά δημιουργική ἀπάντηση ἀπό ἕναν ἐπαρκῆ ἀναγνώστη.

Στή *Μεταφορά* ἔγραφα . . . πρὸς σκανδαλισμὸν ὀρισμένων ἀπὸ τοῦς μετέπειτα ἐπικριτές μου . . . ὅτι ἡ ἀποδιδόμενη αλληλεπίδραση συνεπάγεται “μετατοπίσεις τοῦ νοήματος τῶν λέξεων πού ἀνήκουν στήν ἴδια οἰκογένεια ἢ στό ἴδιο σύστημα μέ τή μεταφορική ἔκφραση” (σ. 45). Ἀσφαλῶς ἐννοοῦσα μιά μεταλλαγή τοῦ νοήματος πού ἀποδίδει ὁ ὁμιλητής . . . καί τοῦ ἀντίστοιχου νοήματος πού ἀποδίδει ὁ ἀκροατής . . . δηλαδή ἐκείνου πού καταλαβαίνουν καί οἱ δύο ἀπὸ τίς λέξεις, ὅπως χρησιμοποιοῦνται στή συγκεκριμένη περίπτωση.

6. Πῶς λειτουργοῦν οἱ μεταφορικές δηλώσεις

Ἐς θεωρήσουμε τήν πρόταση “ὁ γάμος εἶναι ἕνα παιχνίδι μηδενικοῦ ἀθροίσματος”. Σέ αὐτήν τή σχετικά “ἐνεργή” μεταφορά τό πλέγμα ὑπονοουμένων μπορεῖ νά ἀναλυθεῖ ὡς ἑξῆς:

(Π1) Τό “παιχνίδι” εἶναι μιά ἀναμέτρηση·

(Π2) ἀνάμεσα σέ δύο ἀντιπάλους·

(Π3) ὅπου ὁ ἕνας παίκτης μπορεῖ νά νικήσει μόνο σέ βάρος τοῦ ἄλλου.⁸

Τό ἀντίστοιχο σύστημα τῶν ἰσχυρισμῶν σχετικά μέ τό γάμο ἐξαρτᾶται σέ μεγάλο βαθμό ἀπὸ τήν ἐρμηνεία τῶν λέξεων “ἀναμέτρηση”, “ἀντίπαλοι” καί, κυρίως, “νικῶ”. Ὡς παράδειγμα:

(Γ1) Ὁ γάμος εἶναι ἕνας συνεχῆς ἀγώνας·

(Γ2) ἀνάμεσα σέ δύο ἀνταγωνιστές·

(Γ3) ὅπου ἡ ἀνταμοιβή (ἰσχύς; χρήματα; ἱκανοποίηση;) τοῦ ἑνὸς ἀνταγωνιστῆ κερδίζεται μόνο σέ βάρος τοῦ ἄλλου.

Ἐδῶ οἱ προτάσεις (propositions) πού “προβάλλονται” μποροῦν νά ἐρμηνευτοῦν κυριολεκτικά . . . ἢ σχεδόν κυριολεκτικά, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν τίς

θεωρεΐ κανείς ἀληθοφανεΐς (ἐφόσον ἡ ὀρθότητα τῆς μεταφορᾶς δέν τίθεται ἐδῶ ὑπό συζήτηση).

Μιά τέτοια ἄχαρη ἀνάλυση ἀγνοεΐ βέβαια τό περιβάλλον (ambience) τοῦ δευτερεύοντος θέματος, δηλαδή τίς ὑποδηλώσεις καί ἀξιολογήσεις πού κατανάγκη συνδέονται μέ μιὰ ἄποψη τοῦ γάμου βάσει τῆς θεωρίας τῶν παιγνίων, καί κατά συνέπεια ἀγνοεΐ τήν ἀντίληψη τοῦ ἀποδέκτη γιά τό γάμο: ὁ γάμος πού μπορεΐ νά θεωρηθεΐ ἀνταγωνιστικό “παιχνίδι” ἐπιδεξιότητας καί ὑπολογισμοῦ δέν εἶναι βέβαια ὁ ἰδεώδης.

Σέ αὐτό τό σχετικά ἀπλό παράδειγμα οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στοῦς τρεῖς ὄρους τοῦ πλέγματος ὑπονοουμένων (Π1 - 3) καί οἱ ἀντίστοιχες δηλώσεις σχετικά μέ τό γάμο (Γ1 - 3) ἀποτελοῦν ἓνα μεικτό σύνολο. Θά μποροῦσε νά πεΐ κανείς ὅτι ἡ ἰδιότητα πού ἀποδίδει ἡ Γ2 στό γάμο συμπίπτει ἀκριβῶς μέ τήν ἰδιότητα πού ἀποδίδει ἡ Π2 σ' ἓνα παιχνίδι γιά δύο ἄτομα (μέ κάποια ἐπιφύλαξη ὡς πρός τήν ἀντιπαράταξη “ἀντιπάλων” καί “ἀνταγωνιστῶν”). ἀντίθετα μεταξύ Π1 καί Γ1 θά ἦταν περισσότερο εὐλογοφανές νά διακρίνει κανείς κάποια ὁμοιότητα παρά αὐστηρή ταυτότητα: καί τέλος, στή Γ3 τό “νικῶ” πρέπει ὀπωσδήποτε νά θεωρηθεΐ πῶς ἔχει διευρυμένο νόημα σέ ἀντίθεση μέ τό νόημα τῆς ἴδιας λέξης στήν Π3, δεδομένου ὅτι οἱ συζυγικοί καυγάδες δέν καταλήγουν συνήθως σέ ξεκάθαρες συμβατικές νίκες. Ἡ δυσκολία πού παρουσιάζει ἡ διατύπωση αὐστηρῶν καί ὀριστικῶν κρίσεων σχετικά μέ παρόμοια θέματα ὑπάρχει, νομίζω, σέ κάθε περίπτωση μεταφορικῆς δήλωσης. Ἐπειδή ἀκριβῶς εἴμαστε ἀναγκασμένοι νά διαβάζουμε “πίσω ἀπό τίς λέξεις”, δέν μποροῦμε νά ὀριοθετήσουμε σαφῶς τίς ‘νόμιμες’ ἐρμηνεΐες: ἡ ἀμφισημία ἀποτελεΐ ἀναγκαῖο ὑποπροϊόν τοῦ ὑπαινικτικοῦ χαρακτήρα τῆς μεταφορᾶς.

Ἄφοῦ ἐξέτασα λεπτομερῶς πολλά παραδείγματα, κατέληξα στό συμπέρασμα ὅτι οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στά νοήματα τῶν ἀντίστοιχων λέξεων-κλειδιῶν στά δύο πλέγματα ὑπονοουμένων μποροῦν νά ταξινομηθοῦν ὡς ἐξῆς: (α) ταυτότητα, (β) ἔκταση, τυπικά ad hoc, (γ) ὁμοιότητα, (δ) ἀναλογία, ἢ (ε) αὐτό πού θά μποροῦσε νά ὀνομαστεΐ “μεταφορική σύζευξη” (ὄπου, ὄπως συμβαίνει συχνά, ἡ ἀρχική μεταφορά ἐμπεριέχει δευτερεύουσες μεταφορές).

Ἄς δοκιμάσουμε τώρα νά ἐξιδανικεύσουμε τή σχέση ἀνάμεσα στά δύο πλέγματα ὑπονοουμένων (Π καί Γ) μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο: τό Π ἀπαρτίζεται ἀπό ὀρισμένες δηλώσεις, ἔστω Pa, Qb, ... καί aRb, cSd... , ἐνῶ τό Γ περιλαμβάνει ἀντίστοιχες δηλώσεις P'a', Q'b', ... καί a'R'b', c'S'd'... (ὄπου τό P ἀντιστοιχεΐ ἀποκλειστικά μέ τό P', τό a μέ τό a', τό R μέ τό R' κ.ο.κ.). Ἐπομένως, στή γλώσσα τῶν μαθηματικῶν, τά δύο συστήματα ἔχουν τήν ἴδια δομή, εἶναι δηλαδή ἰσόμορφα (γιά τήν ἀποσαφήνιση αὐτῆς τῆς ἔννοιας βλ. Eberle). Μιά σημαντική ἀπόκλιση ἀπό τή μαθηματική ἀντίληψη εἶναι ὅτι τό Π συνδέεται μέ τό Γ διαμέσου ἑνός “μεικτοῦ συνόλου” προ-

βολικῶν σχέσεων, ὅπως εἶδαμε στό παράδειγμα τοῦ γάμου-παιχνιδιοῦ καί ὄχι (ὅπως συμβαίνει στά τυπικά μαθηματικά πλαίσια ἀναφορᾶς) διαμέσου μιᾶς μόνο “προβολικῆς σχέσης”.

Μέ βάση αὐτές τίς ἀντιλήψεις, δέν χρειάζεται νά μιλάμε μεταφορικά γιά “προβολή” στό δευτερεῖον σύστημα. Ἀπό αὐτήν τή σκοπιὰ λοιπόν (καί παραβλέποντας τούς σημαντικούς ὑπαινιγμούς καί τίς παραδηλώσεις, τό “περιβάλλον”, τήν ἀτμόσφαιρα καί τίς στάσεις πού ἐπίσης προβάλλονται στό Γ) τό Π εἶναι ἀκριβῶς αὐτό πού παλαιότερα τό ἔχω ὀνομάσει “ἀναλογικό μοντέλο” (βλ. “Models and Archetypes”).⁹ Τώρα πιά ἔχω πειστεῖ, πολύ περισσότερο ἀπ’ ὅ,τι τήν ἐποχή πού ἔγραφα τή *Μεταφορά*, γιά τή στενή σύνδεση ἀνάμεσα στίς ἐννοιες τῶν μοντέλων καί τῶν μεταφορῶν. Πιστεύω δηλαδή πώς κάθε “πλέγμα ὑπονοουμένων” πού στηρίζεται σ’ ἓνα δευτερεῖον θέμα μεταφορᾶς ἀποτελεῖ ἓνα μοντέλο ἀποδόσεων στό πρωτεῖον θέμα: κάθε μεταφορά εἶναι ἡ κορυφή ἑνός βυθισμένου μοντέλου.

7. Μεταφορές καί παρομοιώσεις

Ἐγραφα πιά πάνω ὅτι ὑπάρχει ὁμοιότητα, ἀναλογία ἢ γενικότερα ταυτότητα δομῆς ἀνάμεσα στό δευτερεῖον πλέγμα ὑπονοουμένων μιᾶς μεταφορᾶς καί στό σύνολο τῶν ἀποφάνσεων — στό πρωτεῖον πλέγμα ὑπονοουμένων — πού αὐτό “ἀπεικονίζει”. Στή μεταφορά “ἡ φτώχεια εἶναι ἔγκλημα”, οἱ λέξεις ‘ἔγκλημα’ καί ‘φτώχεια’ ἀποτελοῦν τούς κόμβους ἰσόμορφων δικτύων, ὅπου οἱ δηλώσεις πού ἀναφέρονται στό ἔγκλημα συσχετίζονται μιά πρός μιά μέ τίς ἀντίστοιχες δηλώσεις πού ἀναφέρονται στή φτώχεια.

Ἔτσι μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι κάθε μεταφορά εἶναι ὁ διαμεσολαβητής μιᾶς ἀναλογίας ἢ μιᾶς δομικῆς ἀντιστοιχίας. (Αὐτή εἶναι ἡ σωστή ἰδέα πού ὑπάρχει πίσω ἀπό τήν κλασική “θεωρία τῆς σύγκρισης”, ἡ ὁποία ἐρμηνεύει τή μεταφορά ὡς ἑλλειπτική ἢ ἀκρωτηριασμένη παρομοίωση.) Ἐπίσης μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι κάθε μεταφορική δήλωση προϋποθέτει μιά δήλωση ὁμοιότητας καί μιά δήλωση σύγκρισης, ἀπό τίς ὁποῖες καθεμιά χωριστά εἶναι ἀσθενέστερη ἀπό τήν ἀρχική μεταφορική δήλωση (“Δέν εἶπα ὅτι εἶναι *σάν* τήν ἡχώ· εἶπα καί τό ἐννοοῦσα ὅτι εἶναι ἡ *ἡχώ!*”). Ὡστόσο ὅταν κανεῖς ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ μεταφορά θεμελιώνεται στήν ὁμοιότητα καί στήν ἀναλογία δέν σημαίνει ὅτι συμφωνεῖ μέ τόν Whately πώς “ἡ Παρομοίωση ἢ ἡ Σύγκριση μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὅτι διαφέρει ἀπό τή μεταφορά *μόνο ὡς πρός τή μορφή*”, ἢ μέ τόν Bain πώς “ἡ μεταφορά *εἶναι* μιά σύγκριση πού ὑπονοεῖται στή χρήση ἑνός ὄρου” (βλ. *Μεταφορά*, σ. 36). Ἄλλο εἶναι ὁμως νά ὑπονοεῖται κάτι καί ἄλλο νά εἶναι, καλυμμένα, τό ἴδιο: ἄλλο εἶναι νά παρακολουθεῖς μιά σκηνή μέσα ἀπό γαλάζια γυαλιά καί ἄλλο νά συγκρίνεις αὐτήν τή σκηνή μέ κάτι ἄλλο.

Τό νά πεῖ κανείς πώς ἡ δήλωση “ἡ φτώχεια εἶναι ἔγκλημα” εἶναι μιά παρομοίωση, εἴτε σημαίνει πάρα πολλά εἴτε δέν σημαίνει σχεδόν τίποτε. Σ’ ἓνα δεδομένο πλαίσιο ἀναφορᾶς ἡ δήλωση: “ἡ φτώχεια εἶναι σάν ἔγκλημα” μπορεῖ νά ἐξακολουθεῖ νά εἶναι μή κυριολεκτική καί νά ἀποτελεῖ ἴσως μόνο μιά ὑφολογική παραλλαγή τῆς ἀρχικῆς δήλωσης. Ὁ Burns θά μποροῦσε νά εἶχε γράψει, ἂν τοῦ τό ἐπέτρεπε τό μέτρο, “Ἡ ἀγάπη μου εἶναι ἓνα κόκκινο, κόκκινο τριαντάφυλλο” καί ὄχι “Ἡ ἀγάπη μου εἶναι σάν ἓνα κόκκινο, κόκκινο τριαντάφυλλο” χωρίς νά ὑπάρξει μεγάλη σημασιακή διαφορά. Τό νά ὑποθέσει ὅμως κανείς ὅτι ἡ μεταφορική δήλωση ἀποτελεῖ σύνοψη ἢ περίληψη μιᾶς κυριολεκτικῆς καί λεπτομεροῦς συγκριτικῆς δήλωσης, στήν ὁποία τό πρωτεῦον καί τό δευτερεῦον θέμα παρατίθενται τό ἓνα δίπλα στό ἄλλο ἔτσι ὥστε νά διακρίνονται οἱ ὁμοιότητες καί οἱ ἀνομοιότητες, ἰσοδυναμεῖ μέ παρερμηνεῖα τῆς λειτουργίας τῆς μεταφορᾶς. Γιατί ἂν συγκρίνουμε ἀναλυτικά ἓνα θέμα μέ ἓνα ἄλλο, καταστρέφουμε τή δύναμη καί τήν ἀποτελεσματικότητα πού χαρακτηρίζουν μιά καλή μεταφορά. Ἡ κυριολεκτική σύγκριση στερεῖται τόσο τό περιβάλλον καί τήν ὑπαινικτικότητα, ὅσο καί τήν ἀπαραίτητη “θέαση” τοῦ πρωτεύοντος θέματος, ἀπό τήν ὁποία ἐξαρτᾶται ἡ διαφωτιστική δύναμη τῆς μεταφορᾶς. Σέ μιά ἰσχυρή (powerful) μεταφορά, ὅπως εἶναι ἡ μεταφορά τοῦ Pascal γιά τόν ἄνθρωπο ὡς “σκεπτόμενη καλαμιά” (un roseau pensant), τό ὑπόβαθρο εἶναι παραπλανητικά ἀπλό γιατί ὁ κύριος στόχος εἶναι νά τονιστεῖ ἡ ἀνθρώπινη ἀδυναμία (faiblesse). Σέ αὐτή τήν περίπτωση τό ἀποτέλεσμα τοῦ λεκτικοῦ σχήματος ἐξαρτᾶται σέ μεγάλο βαθμό ἀπό τό “περιβάλλον”.

Θά ἦταν ἴσως χρήσιμο νά θυμηθοῦμε ὅτι ἡ ἔκφραση ‘εἶναι σάν’ ἔχει πολλές χρήσεις, ἀνάμεσα στίς ὁποῖες: νά ὑπογραμμίσει μιά προφανή, ἐντύπωση καί ἢ ἐντονη ὁμοιότητα ὅπως λ.χ. στήν πρόταση “Αὐτός δέν εἶναι σάν τόν Μουσσολίνι;” (ὅπου χρειάζεται κάποιος προσδιορισμός τοῦ τύπου “ἔχει ὄψη σάν” ἢ “μιλάει σάν”); σέ μιά “φανερή σύγκριση” νά ἐπισημάνει τήν ἀρχή μιᾶς ἀναλυτικῆς, κυριολεκτικῆς καί λεπτομεροῦς σύγκρισης· ἢ τέλος ὡς ἀπλή ὑφολογική παραλλαγή τῆς μεταφορικῆς μορφῆς (περίπτωση πού γεννάει ὅλα σχεδόν τά ἐρωτήματα, στά ὁποῖα προσπαθῶ ἐδῶ νά δώσω μιά ἀπάντηση).

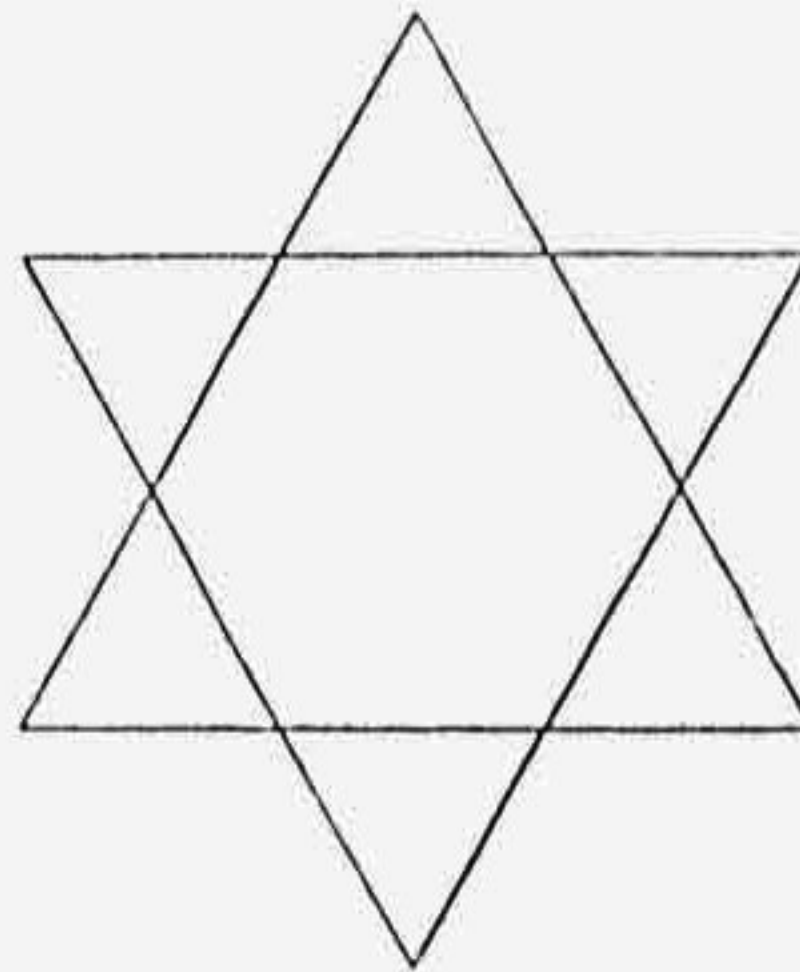
8. Σκέψη μέ μεταφορές

Στήν προηγούμενη ἀνάλυση, ὅπου ἡ μεταφορά ἀντιμετωπίζεται χοντρικά ὡς ὄργανο γιά νά συναχθοῦν συμπεράσματα μέ βάση τίς φανερές δομικές ἀναλογίες ἀνάμεσα σέ δύο θέματα πού ἀνήκουν σέ διαφορετικά πεδία, δέν ἀναφερθήκαμε καθόλου στή νοητική κατάσταση ἑνός ἀτόμου πού καταφάσκει μιά μεταφορική δήλωση. Μιά καλή μεταφορά πολλές φορές ἐνυπωσιάζει ἢ συνεπαίρνει τό δημιουργό της: ἔχουμε τήν τάση νά ποῦμε ὅτι εἴχαμε μιά

“ἔμπνευση” καί ὄχι ἀπλῶς ὅτι συγκρίναμε τό Α μέ τό Β ἢ ἔστω ὅτι σκεφτήκαμε τό Α σάν νά ἦταν Β. “Ὅταν ὁμως λέμε σοβαρά καί μέ ἔμφαση ὅτι “ζωή εἶναι ἢ πρόσληψη καί μεταβίβαση πληροφοριῶν” σημαίνει τό λιγότερο ὅτι σκεφτόμαστε τή ζωή ὡς ‘τόπο διέλευσης’ τῶν πληροφοριῶν (ἀλλά ὄχι μόνον αὐτό). Τό ἴδιο φαινόμενο ἰσχύει σέ ὅλες τίς μεταφορικές ἐκφορές ὅταν δέν περιοριζόμαστε νά τίς ἀναφέρουμε ἀπλῶς, ἀλλά τίς καταφάσκουμε.

Γι’ αὐτό ἕνα μεγάλο βῆμα στήν ἀποσαφήνιση τῆς μεταφορικῆς σκέψης, ὅπως θά μπορούσαμε νά τήν ὀνομάσουμε, (ἕνα πολύ σημαντικό θέμα πού ἔχει ἐντελῶς παραμεληθεῖ) θά ἦταν ἴσως νά σχηματίσουμε μιά πληρέστερη εἰκόνα γιά τό τί σημαίνει νά σκέφτεται κανεῖς κάτι (Α) σάν νά ἦταν κάτι ἄλλο (Β) Τί σημαίνει λοιπόν νά σκέφτεται κανεῖς τό Α σάν Β;

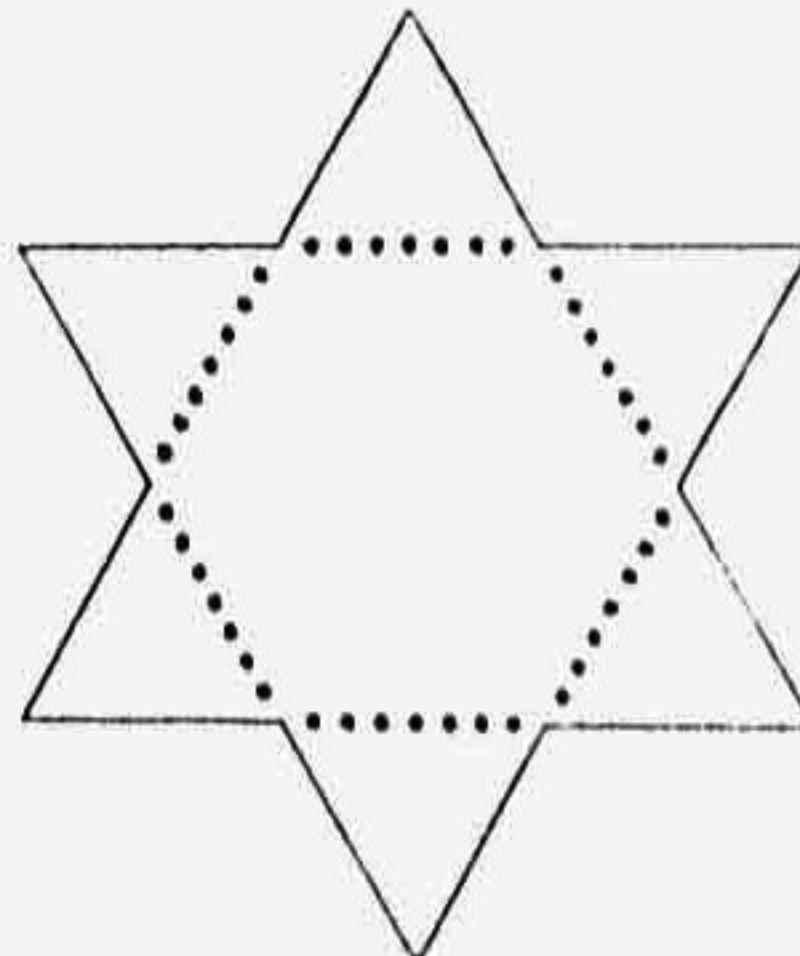
* Ἄς θεωρήσουμε τή σχετικά ἀπλή περίπτωση ἑνός γεωμετρικοῦ σχήματος πού συχνά ὀνομάζεται “Ἄστρο τοῦ Δαυίδ”

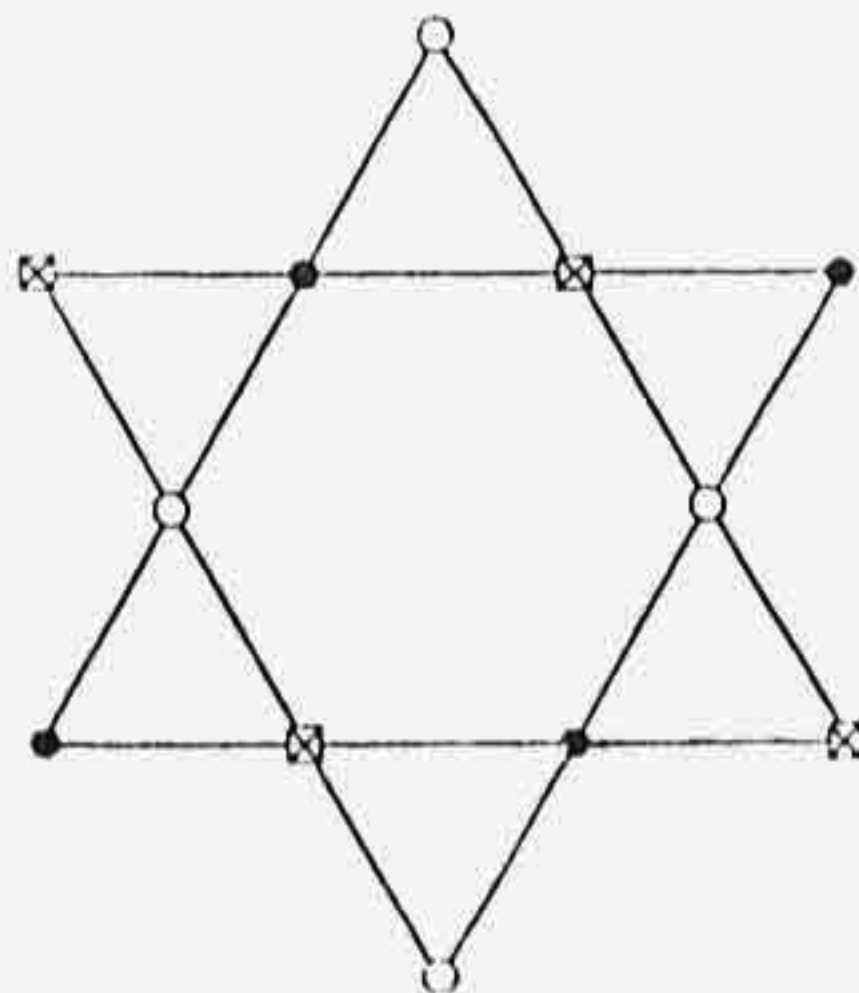
Τό σχῆμα αὐτό μπορεί κανεῖς νά τό σκεφτεῖ μέ τούς ἐξῆς διαφορετικούς τρόπους:

(α) σάν ἕνα ἰσόπλευρο τρίγωνο τοποθετημένο πάνω σ’ ἕνα δεύτερο ἰσόπλευρο τρίγωνο τοῦ ἴδιου μεγέθους·

(β) σάν ἕνα κανονικό ἑξάγωνο πού φέρει σέ κάθε του πλευρά ἕνα ἰσόπλευρο τρίγωνο·

(γ) σάν τρία υπεπιθέμενα ὅμοια παραλληλόγραμμα·

(δ) σάν τό ἴχνος πού ἀφήνει ἓνα σημεῖο κινούμενο συνεχῶς γύρω ἀπό τήν περίμετρο τοῦ “Ἄστρου” καί ἔπειτα γύρω ἀπό τό ἐσωτερικό ἐξάγωνο·

(ε) τό ἴδιο μέ τό (δ), μόνο πού τό σημεῖο διαγράφει πρῶτα τό ἐξάγωνο καί μετά τό ἐξωτερικό πλαίσιο.

Μπορεῖ κανεῖς νά ζητήσῃ ἀπό ἓνα παιδί νά σκεφτεῖ αὐτό τό σχῆμα μέ κάθε τρόπο διαδοχικά. Στή δύσκολη τρίτη περίπτωση μέ τά τρία παραλληλόγραμμα τό παιδί θά χρειαστεῖ πιθανότατα κάποια βοήθεια. Ἄρα ὑπάρχει κάτι πού μπορεῖ νά διδαχτεῖ νά κάνει. Τί ὅμως;

Οἱ εἰκόνες πού σχηματίζει κανεῖς, ὅταν προσπαθεῖ νά ἀκολουθήσῃ τίς ὁδηγίες πού ἀντιστοιχοῦν σέ αὐτές τίς πέντε ἀπόψεις τοῦ Ἄστρου, εἶναι εὐριστικά ἀναγκαῖες. Ἐνας ἀργός μαθητής θά μπορούσε ἴσως νά βοηθηθεῖ ἂν τά διαφορετικά γεωμετρικά σχήματα σχεδιαστοῦν μέ ἀντίθετα χρώματα ἤ, στίς περιπτώσεις (δ) καί (ε), ἂν παρακολουθήσῃ τή μύτη ἑνός μολυβιοῦ καθώς διαγράφει τό σχῆμα. Ὡστόσο ἡ κατανόηση δέν μπορεῖ νά περιορίζεται στή γνώση αὐτῶν τῶν εἰκόνων, ὅσο σημαντικές καί ἂν εἶναι: ὁ σωστός δάσκαλος θά ρωτοῦσε τό μαθητή του, λ.χ., κατά πόσο τό κινούμενο σημεῖο μπορεῖ νά διαγράψῃ ὁλόκληρο τό σχῆμα διαμιάς — ἤ, στίς ἀπλούστερες περιπτώσεις, κατά πόσο τά δεδομένα τρίγωνα ἔχουν τό ἴδιο μέγεθος καί τό ἴδιο σχῆμα. Ἐνα κριτήριον γιά τό ἂν κατέχει κανεῖς τήν τέχνη εἶναι ἡ ἰκανότητά του νά ἐκμαιεῖ τίς συνέπειες τῆς ἀνάλυσης τῆς αἰσθητηριακῆς ἀντίληψης πού προτίθεται νά ἐφαρμόσῃ.

Ἔως ἐδῶ τό παράδειγμα θυμίζει ὅ,τι συμβαίνει ὅταν κανεῖς βλέπει κάποιο Α σάν μεταφορικά Β: τό παιδί βλέπει τό Ἄστρο σάν υπεπιθέμενα παραλληλόγραμμα· τό ἄτομο πού σκέπτεται μιά μεταφορά βλέπει τή ζωή σάν ἓνα γάμο· καί οἱ δύο χρησιμοποιοῦν ἔννοιες πού ἀποδίδουν κάποια ἀνακάλυψη· καί οἱ δύο φανερώνουν τήν ἰκανότητά τους νά συνάγουν τά κατάλληλα συμπεράσματα ἀπό τίς ἀντίστοιχες συλλήψεις. Ὡστόσο αὐτή ἡ σύγκριση χωλαίνει,

γιατί τό παιδί πού μαθαίνει, σέ αντίθεση μέ τό άτομο πού σκέφτεται μιά μεταφορά, δέν χρειάζεται νά κάνει *έννοιολογικές καινοτομίες*, ἀφοῦ τά παραλληλόγραμμα πού ἀντιλαμβάνεται εἶναι ἐκεῖνα ἀκριβῶς πού εἶχε μάθει προηγουμένως νά τά σχεδιάζει καί νά τά ἀναγνωρίζει.

Ἄς τροποποιήσουμε λοιπόν τό παράδειγμα. Μπορεῖ κανείς νά ζητήσῃ ἀπό ἕνα παιδί νά σκεφτεῖ καθένα ἀπό τά ἀκόλουθα σχήματα σάν τρίγωνο: ἕνα σχῆμα ἀποτελούμενο ἀπό τρία *καμπύλα* τμήματα· ἕνα εὐθύγραμμο τμήμα (νοούμενο ὡς σωριασμένο τρίγωνο μέ τήν κορυφή του πάνω στή βάση)· δύο παράλληλες γραμμές πού ξεκινοῦν ἀπό τό τμήμα τῆς βάσης (μέ τήν κορυφή “στό ἄπειρο”) κ.ο.κ. Οἱ προσπάθειες τῆς φαντασίας πού ἀπαιτοῦνται σέ παρόμοιες ἀσκῆσεις (πού εἶναι γνωστές σέ κάθε σπουδαστή Μαθηματικῶν) ἀποτελοῦν ἕνα ἀρκετά καλό μοντέλο γιά νά δειχτεῖ τί χρειάζεται στή δημιουργία, στό χειρισμό καί στήν κατανόηση ἀκόμη καί τῆς πιό τετριμμένης μεταφορᾶς. Θεμελιακό στοιχεῖο αὐτῆς τῆς διεργασίας μοιάζει νά εἶναι ἡ *ἀλλαγὴ* στή χρήση τῶν σχετικῶν ἐννοιῶν (ἔτσι ὥστε τό ‘παιχνίδι’ νά τό *κάνουμε* νά ταιριάζει στό γάμο· τήν ‘πληροφορία’ στή ζωή, τήν ‘καλαμιὰ’ στόν ἄνθρωπο κ.ο.κ.).

Γιατί ὅμως νά ἐπεκτείνουμε, νά στρεβλώνουμε, νά πιέζουμε καί νά διευρύνουμε τίς ἐννοιες μέ αὐτό τόν τρόπο — γιατί νά προσπαθοῦμε νά δοῦμε τό Α μεταφορικά σάν Β, ὅταν κυριολεκτικά δέν εἶναι Β; Ἀπλούστατα γιατί *μποροῦμε* νά τό *κάνουμε*, ἐπειδή τά ἐννοιολογικά ὄρια δέν εἶναι αὐστηρά, ἀλλά ἐλαστικά καί διαπερατά· καί γιατί πολλές φορές εἴμαστε ἀναγκασμένοι νά τό *κάνουμε*, ἐπειδή τά ὑπάρχοντα κυριολεκτικά μέσα τῆς γλώσσας δέν ἐπαρκοῦν γιά νά ἐκφράσουμε τήν αἴσθησι τῶν πλούσιων ἀντιστοιχιῶν, τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων καί ἀναλογιῶν ἀνάμεσα σέ πεδία πού, συμβατικά, θεωροῦνται χωριστά· καί ἐπειδή ἡ μεταφορική σκέψη καί ἐκφορά περιλαμβάνουν μερικές φορές μιά διάσταση πού δέν μπορεῖ νά ἐκφραστεῖ μέ διαφορετικό τρόπο.

9. Πῶς ἀναγνωρίζονται οἱ μεταφορές;

Ὁ καθηγητής Monroe C. Beardsley, ἐνῶ ἐκθειάζει τή θεωρία τῆς ἀλληλεπίδρασης, ὑποστηρίζει ὅτι εἶναι:

“ἀτελής γιατί δέν ἐξηγεῖ ποιό εἶναι τό στοιχεῖο τῆς μεταφορικής κατηγορήσεως πού μᾶς *πληροφορεῖ* ὅτι ὁ τροποποιητής (modifier)* εἶναι μεταφορικός καί ὄχι κυριολεκτικός” (1958, σ. 161, δική μου ὑπογράμμισι). Σέ ἄλλο σημεῖο, ὁ Beardsley καθορίζει τό ἔργο μᾶς θεωρίας τῆς μεταφορᾶς ὡς ἐξῆς:

* Πρβλ. τό ἄρθρο τοῦ Beardsley σ’ αὐτό τό τεῦχος [ΣτΕ].

“Τό πρόβλημα είναι νά καταλάβουμε πῶς συντελεῖται αὐτή ἡ ριζική μετατόπιση τῆς ἔντασης [πῶς “ὁ μεταφορικός τροποποιητής ἀποκτᾷ ἰδιαίτερο νόημα στό συγκεκριμένο πλαίσιο ἀναφορᾶς του”]: πῶς γνωρίζουμε ὅτι ὁ τροποποιητής πρέπει νά ἐρμηνευτεῖ μεταφορικά· καί πῶς μεταφράζουμε ἢ ἐξηγοῦμε σωστά τό νόημά του” (1967, σ. 285, δική μου ὑπογράμμιση).

Τό πρόσθετο στοιχεῖο πού ζητάει ὁ Beardsley εἶναι λοιπόν κατά τά φαινόμενα ἓνα *διαγνωστικό κριτήριο*, ὅπως θά μπορούσε νά ὀνομαστεῖ, γιά νά ἀναγνωρίζεται ἢ ὑπαρξῆ μιᾶς μεταφορικῆς δήλωσης, δηλαδή ἓνα σημεῖο ἢ μία ἔνδειξη πού νά ἐπιτρέπει τήν ἀνίχνευση τῆς παρουσίας της καί τοῦ μεταφορικοῦ της χαρακτήρα. Χρησιμοποιῶ ἐδῶ τήν ἔκφραση “διαγνωστικό κριτήριο” γιά νά ὑποδηλώσω ἓνα σωματικό σύμπτωμα, ὅπως εἶναι λ.χ. τό ἐξάνθημα, πού ἀποτελεῖ θετική ἔνδειξη κάποιας ἀνωμαλίας, χωρίς ὅμως κατανάγκη νά τή χαρακτηρίζει ὡς ὀρίζουσα προϋπόθεσή της. Ἀλλά ὁ Beardsley μπορεῖ σέ τελική ἀνάλυση νά ἀναζητάει μέ μεγαλύτερη ἀπαιτητικότητα μία ὀρατή καί *ἀναγκαία προϋπόθεση* γιά νά εἶναι μιᾶ δήλωση μεταφορική.

Ἡ ἀνάγκη ἑνός παρόμοιου — ἀπαραίτητου ἢ ἀπλῶς διαγνωστικοῦ — κριτηρίου ἀναγνώρισης ἔχει ἐπισημανθεῖ καί ἀπό ἄλλους συγγραφεῖς. Ἡ Ina Loewenberg γράφει:

“Κάθε διατύπωση τῆς ἀρχῆς τῆς μεταφορᾶς (the principle of metaphor), γιά νά εἶναι ἱκανοποιητική, ἀπαιτεῖ τήν ἀναγνωρισιμότητα (identifiability) τῶν μεταφορῶν· γιατί οἱ μεταφορές δέν μποροῦν οὔτε νά κατανοηθοῦν οὔτε νά δημιουργηθοῦν ἂν δέν ἀναγνωριστοῦν ὡς μεταφορές” (1975, σ. 316).

Ὅταν ἡ Loewenberg γράφει “ἡ ἀρχή τῆς μεταφορᾶς” ὑπαινίσσεται τή θέση της ὅτι οἱ μεταφορές “ἀποδεικνύουν ὅτι ὑπάρχει μιᾶ καί μόνο ἀρχή σημασιακῆς ἀλλαγῆς” (ὀ.π.). Ἄν ἡ “ἀναγνωρισιμότητα” νοεῖται μέ τήν εὐρύτερη σημασία της, τότε μπορῶ νά συμφωνήσω μέ τήν ἀπαίτηση τῆς Loewenberg, ἐκφράζοντας ἴσως μιᾶ ἐπιφύλαξη γιά τό ἂν ὁ “δημιουργός” ἔχει ὀποσδήποτε ἐπίγνωση ὅτι χρησιμοποιεῖ μιᾶ μεταφορά. Στό ὑπόλοιπο ὅμως ἀπό τό ἀξιόλογο δοκίμιό της φαίνεται καθαρά ὅτι καί ἐκείνη, ὅπως ὁ Beardsley κατά ἓνα μέρος τουλάχιστον, ζητάει αὐτό πού τό ὀνόμασα “διαγνωστικό κριτήριο” τοῦ μεταφορικοῦ χαρακτήρα μιᾶς δήλωσης.

Ὁ Beardsley παρέχει μάλιστα ἓνα τέτοιο κριτήριο ὡς θεμέλιο τῆς “θεωρίας τῆς ἀντιλογίας” (controversion theory)¹⁰ πού ὑποστηρίζει. Σύμφωνα μέ τήν ἄποψή του, τό ἀναγνωρίσιμο σημεῖο μιᾶς μεταφορικῆς δήλωσης εἶναι ὅτι ἂν ἡ δήλωση αὐτή ἐρμηνευόταν κυριολεκτικά θά ἔπρεπε νά θεωρηθεῖ λογική ἀντίφαση ἢ παραλογισμός, πάντως καί στίς δύο περιπτώσεις κάτι ὀλοφάνερα λαθεμένο.

Μιᾶ προφανῆς ἀντίρρηση σέ αὐτή τήν ἄποψη εἶναι ὅτι αὐτό τό κριτήριο,

στό βαθμό πού είναι κατάλληλο, ταιριάζει εξίσου καί σέ άλλους τρόπους, ὅπως τό δξύμωρο ἢ ἡ ὑπερβολή, ἔτσι ὥστε στήν καλύτερη περίπτωση πιστοποιεῖ τήν ὕπαρξη μιᾶς μή κυριολεκτικῆς δήλωσης, ὄχι ὅμως ἀναγκαστικά μιᾶς μεταφορᾶς. Μιά δεύτερη, πιό σοβαρή ἀντίρρηση εἶναι ὅτι ὀρισμένες αὐθεντικές μεταφορές — ἂν καί ὄχι ὅλες — δέν μαρτυροῦν κατανάγκη τήν ἐπικαλούμενη “ἀντιλογία”. Ἐάν ὑποθέσουμε λ.χ. ὅτι ἀντικρούω τή συνηθισμένη παρατήρηση “Ὅπως ξέρουμε, ὁ ἄνθρωπος εἶναι λύκος — homo homini lupus —” λέγοντας “Ὁχι, ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι λύκος ἀλλά στρουθοκάμηλος”¹¹. Στό συγκεκριμένο πλαίσιο ἀναφορᾶς ἡ δήλωση “ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι λύκος” εἶναι ἐξίσου μεταφορική μέ τήν ἀντίθετη δήλωση· ὡστόσο εἶναι προφανές ὅτι ξεφεύγει ἀπό τό κριτήριο τῆς ἀντιλογίας. Τό παράδειγμα αὐτό εὐκόλα μπορεῖ νά γενικευτεῖ: ἡ ἄρνηση ὁποιασδήποτε μεταφορικῆς δήλωσης μπορεῖ νά εἶναι καί αὐτή μιᾶ μεταφορική δήλωση καί, κατά συνέπεια, μπορεῖ νά εἶναι ἀληθής, ἂν ἐρμηνευτεῖ κυριολεκτικά. Ἄλλωστε τά παραδείγματα δέν περιορίζονται σέ παρόμοιες ἀρνητικές δηλώσεις. Ὅταν λέμε: “Αὐτός ζεῖ ἀληθινά σ’ ἓνα γυάλινο σπίτι” γιά κάποιον πού πράγματι ζεῖ σ’ ἓνα σπίτι φτιαγμένο ἀπό γυαλί, τίποτε δέν μᾶς ἐμποδίζει νά χρησιμοποιήσουμε αὐτή τήν πρόταση γιά νά σχηματίσουμε μιᾶ μεταφορική δήλωση.

Ἡ ἀναγνώριση μιᾶς μεταφορικῆς δήλωσης ἐξαρτᾶται βασικά ἀπό δύο πράγματα: ἀπό τή γνώση μας γιά τό τί εἶναι μιᾶ μεταφορική δήλωση καί ἀπό τήν κρίση μας ὅτι ἡ μεταφορική ἀπόδοση μιᾶς δεδομένης δήλωσης εἶναι στήν προκείμενη περίπτωση καλύτερη ἀπό τήν κυριολεκτική ἀπόδοση. Ὁ ἀποφασιστικός λόγος γιά τήν ἐπιλογή μιᾶς ἐρμηνείας μπορεῖ νά εἶναι, ὅπως συμβαίνει συχνά, ἡ προφανῆς ἀνακρίβεια ἢ ἀσυναρτησία τῆς κυριολεκτικῆς ἀπόδοσης — ἀλλά θά μπορούσε ἐξίσου νά εἶναι ἡ κοινότοπη ἀλήθεια πού ἐκφράζει ἡ κυριολεκτική ἀπόδοση, ἡ ἀστοχία της ἢ ἡ ἀσυμφωνία της μέ τά συμφραζόμενα καί μέ τό μή λεκτικό περιβάλλον της. Σέ περιπτώσεις ἀμφιβολίας σχετικά μέ τήν ὀρθότερη ἐρμηνεία μιᾶς δήλωσης, ἡ κατάσταση δέν διαφέρει βασικά ἀπό ἄλλες περιπτώσεις ἀμφισημίας. Ὅπως ἀκριβῶς δέν ὑπάρχει ἀλάθητος τρόπος ἐπίλυσης μιᾶς ἀμφισημίας, ἔτσι δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει ἀλάθητο κριτήριο γιά τή διάκριση τῆς μεταφορικῆς δήλωσης ἀπό τήν κυριολεκτική.

Ἡ ἀναζήτηση ἑνός ἀλάθητου σημείου γιά τήν παρουσία μεταφορῶν ἐμπεριέχει ἓνα σημαντικό μεθοδολογικό σφάλμα. Τό πρόβλημα αὐτό εἶναι, κατά τή γνώμη μου, ἀνάλογο μέ τό πρόβλημα τῆς διάκρισης ἑνός ἀστείου ἀπό ἓνα μή ἀστεῖο. Ἐάν ἓνας φιλόσοφος, πού τά παιδιά του δυσκολεύονται νά ἀναγνωρίσουν πότε ἀστειεύεται, καθιερώσει τή σύμβαση ὅτι ὅταν σηκώνει τόν ἀντίχειρα τότε σημαίνει πῶς μιλάει σοβαρά, θά μπορούσε καμιά φορά νά ἀστειεύεται σηκώνοντας τόν ἀντίχειρα! Μιά ρητή βεβαίωση ὅτι μιᾶ

παρατήρηση γίνεται μεταφορικά (πού αντιπροσωπεύει ίσως τήν ασφαλέςτερη διαγνωστική ένδειξη) δέν μπορεί νά ἐγγυηθεῖ γιά τό ὅτι ἔχουμε νά κάνουμε μέ μεταφορά, γιατί αὐτό δέν ἐξαρτᾶται μόνο ἀπό τίς προθέσεις τοῦ δημιουργοῦ της, καί ἡ ένδειξη μπορεί μέ τή σειρά της νά χρησιμοποιεῖται μεταφορικά. Κάθε κριτήριο γιά τήν παρουσία μιᾶς μεταφορᾶς, ὅσο εὐλογοφανές καί ἄν εἶναι, μπορεί σέ εἰδικές περιστάσεις νά ἀνατραπεῖ.

Ἄν ὅμως ὁ Beardsley καί ἄλλοι ἐπικριτές τῆς θεωρίας τῆς ἀλληλεπίδρασης δέν ἀναζητοῦν, τελικά, ἕνα “διαγνωστικό κριτήριο” ἀλλά μᾶλλον ἕνα στοιχεῖο ἀπαραίτητο σέ μιᾶ μεταφορά γιά νά εἶναι μεταφορά, τότε οἱ ἀντιρρήσεις πού διατύπωσα προηγουμένως εἶναι ἄτοπες. Ἀλλά σέ αὐτή τήν περίπτωση, ἡ “τάση” (tension), γιά τήν ὁποία μιλοῦν ὁ Beardsley καί ἄλλοι συγγραφεῖς, φαίνεται νά εἶναι μόνο ἕνα γνώρισμα τῆς ἰδιαίτερης ἐκείνης γλωσσικῆς χρήσης ὅπου ἡ μεταφορική ἐστία δημιουργεῖ μιᾶ “προβολή” πάνω σ’ ἕνα “δευτερεύον σύστημα”, ὅπως ἤδη ἐξηγήσαμε πῶς πάνω. Κατά τή γνώμη μου ἡ λέξη “τάση” εἶναι λιγότερο ὑπαινικτική ἀπ’ ὅ,τι ἡ “ἀλληλεπίδραση”, ἀλλά βέβαια δέν ὑπάρχει λόγος νά ἀντιδικεῖ κανεῖς γιά τίς ὀνομασίες.

10. *Εἶναι ποτέ οἱ μεταφορές “δημιουργικές”;*

Ἡ δημιουργία μιᾶς νέας μεταφορικῆς δήλωσης εἶναι φανερό ὅτι εἰσάγει κάποια μικρή ἀλλαγὴ σ’ ἕναν “κόσμο” πού περιλαμβάνει δηλώσεις καί σκέψεις πού ἐκφράζονται μέσα ἀπό αὐτές, ὅπως ἀκριβῶς περιλαμβάνει σύννεφα καί βράχους. Ἀκόμη καί ἡ ἐπανάληψη μιᾶς παλαιᾶς μεταφορᾶς μπορεί νά θεωρηθεῖ κοινότοπη εἰσαγωγή μέσα στόν κόσμο κάποιου νέου δείγματος (token) ἐνός γνωστοῦ τύπου δήλωσης. Τό ὅτι οἱ μεταφορές πρέπει νά εἶναι “δημιουργικές” μέ αὐτόν τό βαρετό τρόπο δέν ἀξίζει νά ἀναφερθεῖ παρά μόνο γιά νά τονιστεῖ ἡ ἀντίθεση.

Ἡ ἔμφαση στήν ὑποτιθέμενη “δημιουργικότητα” τῶν μεταφορῶν ἀποκτᾶ ἀντίθετα μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον ὅταν οἱ μεταφορές νοηθοῦν ὡς ποιήματα σέ μικρογραφία ἢ ἀποσπάσματα ποιημάτων. Ὡστόσο, ὁ γενικότερος προσανατολισμός τοῦ δοκιμίου αὐτοῦ εἶναι τέτοιος, ὥστε ἡ δημιουργία ἐνός ἔργου τέχνης νά μέ ἀπασχολεῖ μόνο ἐφόσον αὐτό τό ἔργο “μᾶς λέει κάτι γιά τόν κόσμο”. Πράγματι, ἔχω σκοπό νά ὑπερασπιστῶ τόν ἀβάσιμο ἰσχυρισμό πῶς μιᾶ μεταφορική δήλωση μπορεί κάποτε νά παράγει μιᾶ νέα γνώση καί ἀντίληψη, μεταβάλλοντας τίς σχέσεις ἀνάμεσα στά πράγματα πού προσδιορίζει (στά κύρια καί συμπληρωματικά θέματα). “Ὅταν κανεῖς συμφωνεῖ μ’ ἕναν παρόμοιο ἰσχυρισμό σημαίνει ὅτι ἀποδίδει μιᾶ ἰσχυρή γνωστική λειτουργία σέ ὀρισμένες μεταφορές· ὅταν ὅμως διαφωνεῖ δέν σημαίνει ἀναγκαστικά ὅτι τίς ἐκτοπίζει στή σφαῖρα τοῦ “φανταστικοῦ πλάσματος”¹².

Γιατί μπορεί να υποστηρίξει ότι αυτές οι μεταφορές αποκαλύπτουν όρισμένες σχέσεις χωρίς να τις δημιουργούν. (Δέν θα ήταν άνησυχητικό να υποθέσει κανείς ότι μία μεταφορά θα μπορούσε να αυτοεπιβεβαιώνεται, παράγοντας την ίδια την πραγματικότητα, στην οποία δείχνει να συγκεντρώνει την προσοχή;)

Στό παλαιότερο δοκίμιό μου, υποστήριξα μία έκδοχή της “ισχυρής θέσης περί δημιουργικότητας”, όπως θα μπορούσε να ονομαστεί, γράφοντας τα εξής:

“Σε όρισμένες από αυτές τις περιπτώσεις [δηλαδή, στις περιπτώσεις μεταφορών που αποδίδουν όμοιότητες, οι οποίες διαφορετικά θα ήταν δυσδιάκριτες] θα ήταν πιο διαφωτιστικό να πει κανείς ότι η μεταφορά δημιουργεί την όμοιότητα, παρά να πει ότι εκφράζει μία όμοιότητα που υπήρχε ήδη προηγουμένως.” (*Μεταφορά*, σ. 37).

“Ας σημειωθεί πως ο ισχυρισμός αυτός είχε διατυπωθεί με σαφείς επιφυλάξεις: γιατί τότε να πεις “θα ήταν πιο διαφωτιστικό” να θεωρούνται όρισμένες μεταφορές οντολογικά δημιουργικές απέχει αρκετά από το να ισχυριστείς ότι είναι δημιουργικές. Μολαταύτα καμία άλλη παρατήρηση της *Μεταφορᾶς* δέν προκάλεσε τόσες διαφωνίες.

‘Ο Khatchadourian σε μία θετική γενικά παρουσίαση της θεωρίας της αλληλεπίδρασης υποστηρίζει πως η θέση αυτή δέν μπορεί να είναι σωστή και θέτει την εξής ρητορική ερώτηση: “Πως μπορεί κανείς εν πάση περιπτώσει να δημιουργήσει κυριολεκτικά ένα γνώρισμα ή μία όμοιότητα με μία μεταφορά;” (235). Δεχόμενος ότι το άτομο που χρησιμοποιεί μία μεταφορά “μπορεί να αναδείξει ήδη γνωστά στοιχεία . . . που πιστεύει ότι αξίζουν ιδιαίτερη προσοχή” (δ.π., δική μου υπογράμμιση) και έτσι “να μᾶς δώσει μία νέα άποψη ή μία νέα αντίληψη”, ο Khatchadourian καταλήγει στο συμπέρασμα ότι “ή δημιουργία κάποιας εντύπωσης στον ακροατή ή στον αναγνώστη [δέν προϋποθέτει] τή δημιουργία μιᾶς όμοιότητας ανάμεσα στο κύριο και στο συμπληρωματικό θέμα” (σ. 236).

Παλαιότερα ο S. J. Brown είχε απορρίψει χωρίς πολλές διατυπώσεις ένα σχετικό ισχυρισμό (του Gustave Lanson) ότι διαμέσου της μεταφορᾶς “ο νοῦς μας, διακρίνοντας μία κοινή ιδιότητα σε δύο διαφορετικά αντικείμενα ή δημιουργώντας ανάμεσά τους μία σχέση που τά εξομοιώνει, κατονομάζει τό ένα αντικείμενο μ’ έναν ὄρο που ταιριάζει ή ανήκει στο ἄλλο” (Brown, σ. 47, δική μου υπογράμμιση). ‘Ο Brown γράφει σχετικά: “Πως ὁμοῦς ο νοῦς μπορεί να δημιουργήσει μία σχέση που δέν υπήρχε προηγουμένως, αυτό ο κ. Lanson δέν τό ἐξηγεῖ, οὔτε καί θα ἔπρεπε κανείς να περιμένει μία παρόμοια ἐξήγηση από ένα θεωρητικό της λογοτεχνίας” (δ.π.). Αὐτή ἡ βιαστική ἀπόρριψη στηρίζεται προφανῶς στην αντίληψη ότι ἡ ἐν λόγω “σχέση” εἶναι “ἀντικειμενική” ἢ “ἐξω ἀπό ἐμᾶς” — δηλαδή ότι εἶναι σχε-

δόν τόσο ανεξάρτητη όσο ή σχέση τοῦ ἔχει τό ἴδιο ὕψος μέ: καθένας μπορεί δικαιολογημένα νά ἀρνηθεῖ ὅτι εἶναι δυνατόν νά προστεθοῦν πήχεις σ' ἓνα ἀνάστημα μέ μόνο τό λόγο ἢ τή σκέψη. Ὡστόσο αὐτή ή ἀντίληψη μιᾶς “ἀντικειμενικῆς” σχέσης ὡς ἤδη ὑπάρχουσας γίνεται προβληματική ὅταν ἐφαρμοστεῖ σ' ἐκεῖνο τό διαφοροποιημένο σύνολο “σχέσεων” πού τίς ὀνομάζουμε μέ μιᾶ λέξη “ὁμοιότητα”.¹³ Ἔτσι, στά πλαίσια τῆς ἐξήγησης τῶν μεταφορῶν, ή ἀντίθεση ἀνάμεσα στίς ἐκφράσεις ‘εἶναι σάν’ καί ‘φαίνεται σάν’ δέν εἶναι ἐξίσου ἐντονη μέ τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στίς ἐκφράσεις ‘εἶναι ψηλότερος ἀπό’ καί ‘φαίνεται ψηλότερος ἀπό’. Μπορεῖ νά πεῖ κανεῖς ὅτι οἱ “σχέσεις” πού ἀποδίδονται σέ μιᾶ παραγωγική μεταφορά πρέπει νά ἔχουν τόσο μιᾶ “ὑποκειμενική”, ὅσο καί μιᾶ “ἀντικειμενική” πλευρά, ἀλλά κάθε πλευρά μπορεί νά συνεισφέρει στήν ἄλλη, ὅπως ἐλπίζω νά δείξω πιό κάτω. Θά προσπαθῶ δηλαδή νά δείξω ὅτι ή “ἰσχυρή θέση περί δημιουργικότητας” εἶναι, ἂν μή τί ἄλλο, εὐλογοφανῆς, ἐξετάζοντας συνολικά πέντε ἀπαντήσεις σέ ἐρωτήματα τῆς μορφῆς “Ὁ Χ ὑπῆρχε προτοῦ γίνεῖ ἀντιληπτός;”

1. “*Ἡ ἄλλη πλευρά τῆς σελήνης ὑπῆρχε προτοῦ νά τή δοῦμε;*” Μόνο ἓνας φανατικός ἰδεαλιστής θά ἀπαντοῦσε ἀρνητικά. Γιατί ὅλοι πιστεύουμε βέβαια ὅτι οἱ βράχοι, οἱ πεδιάδες καί τά βουνά ἦταν “ἀνέκαθεν ἐκεῖ”, προτοῦ γίνουν προσιτά στό μάτι. Βασικότατο στοιχεῖο αὐτῆς τῆς ἀντίληψης — σέ ἀντίθεση μέ ὀρισμένα ἀπό τά ἐπόμενα παραδείγματα — εἶναι νά μή θεωρηθεῖ μέ κανένα τρόπο ὅτι ή ὑπαρξη τῶν ἐν λόγω φυσικῶν ἀντικειμένων καί διαμορφώσεων ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ὑπαρξη ἀνθρώπων ἢ ἄλλων ὄντων πού διαθέτουν αἰσθητηριακή ἀντίληψη, ἢ ἀπό τήν ἐνδεχόμενη κατοχή καί χρήση μιᾶς σκέψης καί μιᾶς γλώσσας.

2. “*Τά γονίδια ὑπῆρχαν προτοῦ ἀναγνωριστεῖ ἢ ὑπαρξή τους ἀπό τούς βιολόγους;*” Τό ἐρώτημα θά μποροῦσε νά διατυπωθεῖ διαφορετικά ὡς ἐξῆς: “*Ἐκεῖνα τά πράγματα πού σωστά ὀνομάστηκαν ‘γονίδια’ ὑπῆρχαν προτοῦ εἰσαχθοῦν σέ μιᾶ ἀναγνωρισμένη βιολογική θεωρία;*”. Μιά καταφατική ἀπάντηση μπορεί ἀναμφίβολα νά χρησιμοποιηθεῖ για νά ἀντιτάξει αὐτή τήν περίπτωση σέ ἄλλες περιπτώσεις, στίς ὁποῖες τά ἐν λόγω “ἀντικείμενα” ἔχουν συντεθεῖ ἀπό τόν ἴδιο τόν ἄνθρωπο. Ὅλοι θά συμφωνήσουμε ὅμως ὅτι ὡς πράγματα πού βρέθηκαν καί δέν ἐπινοήθηκαν, τά “φυσικά” καί ὄχι “τεχνητά” γονίδια ἦταν “ἀνέκαθεν ἐκεῖ”, ἀκόμη καί προτοῦ ἀνακαλυφθεῖ ἢ ὑπαρξή τους. Ὡστόσο εἶναι λιγότερο προφανές ὅτι τά γονίδια “ἦταν ἀνέκαθεν ἐκεῖ ἀναμένοντας τήν ἀνακάλυψή τους”. Πράγματι, ὁ ὅρος ‘γονίδιο’ ἔχει τή θέση του μέσα σέ μιᾶ θεωρία κατασκευασμένη ἀπό τόν ἄνθρωπο, χωρίς τήν ὁποῖα ἢ χρήση του δέν θά ἦταν κατανοητή: ή σχέση ἀνάμεσα στό ‘γονίδιο’ καί σέ αὐτό πού δηλώνει ὁ ὅρος θυμίζει περισσότερο τή σχέση μιᾶς τελείας πάνω σ' ἓνα χάρτη μέ τήν πόλη πού αὐτή ή τελεία συμβολίζει, παρά τή σχέση ἐνός κύριου ὀνόματος μέ τό πρόσωπο πού δηλώνει τό ὄνομα.

“Έτσι, η σωστή απάντηση σέ αυτή τή δεύτερη ἐρώτηση θά ἔπρεπε νά εἶναι “Ναί καί “Όχι”.

3. “*Υπήρχαν χρεωκόποι προτοῦ ἀναπτυχθοῦν οἱ οἰκονομικοί θεσμοί τοῦ Δυτικοῦ κόσμου;*” Ἄν τό ἐρώτημα ἐρμηνευτεῖ κατά γράμμα ἢ μόνη δυνατή απάντηση θά εἶναι “Όχι. Γιατί αὐτή τή φορά ἢ ἀναφορά σέ ἀνθρώπινες κατασκευές (σέ θεσμούς καί ὄχι ἀπλῶς σέ ἐπεξεργασμένη θεωρία) εἶναι ἀδιαμφισβήτητη: ἡ λέξη ‘χρεωκόπος’ (πού ἀναφέρεται σ’ ἕνα ἄτομο, τό ὁποῖο κρίνεται ἀφερέγγυο μέ προσφυγή στό δικαστήριο) δέν εἶχε καμιά ἐφαρμογή προτοῦ ὑπάρξουν οἱ ἀπαιτούμενες νομικές διαδικασίες. Μιά καταφατική απάντηση στό ἐρώτημα θά ἔπρεπε νά διατυπωθεῖ μέ πλάγιο τρόπο καί μέ μορφή ἀντίθετη πρός τά πραγματικά γεγονότα: “Ἄν ὑπῆρχαν οἱ ἀντίστοιχοι νομικοί θεσμοί (ἄς ποῦμε τό 1066) ὁ τάδε θά εἶχε κριθεῖ χρεωκόπος ἄν εἶχαν γίνει οἱ ἀπαιτούμενες προσφυγές”.

4. “*Ἡ θεά τοῦ ὄρους “Ἐβερεστ ἀπό ἕνα ὕψος 100 ποδῶν ψηλότερα ἀπό τήν κορυφή του ὑπῆρχε προτοῦ δεῖ κανείς αὐτήν τή θεά;*” Μιά καταφατική απάντηση μπορεῖ νά γίνει ἀποδεκτή μόνο ἄν ἔχει τό ἐξωπραγματικό νόημα πού προτείναμε στήν τελευταία παράγραφο: “Ἄν κάποιος ἦταν σέ θέση νά δεῖ τό ὄρος ἀπό αὐτό τό καθορισμένο σημεῖο, θά φαινόταν ὅπως φαίνεται τώρα μέσα ἀπό ἕνα ἀεροπλάνο πού ἐκτελεῖ πτήση πάνω ἀπό αὐτό (δηλαδή, ἡ θεά δέν ἔχει ἀλλάξει)”. Ἄν ὁμως συμφωνήσουμε, θά μπορούσαμε νά ἀπορρίψουμε τήν ὄντοποιούσα μυθολογία τῆς ἀθέατης θεάς πού ἦταν “ἀνέκαθεν ἐκεῖ”, προσιτή στήν ἐποπτεία ὡς αἰθέρια ἀπορροή. Ἡ ἐννοια τῆς “θεάς” προϋποθέτει ὅτι ὑπάρχουν ἀνθρώπινα ὄντα ὡς πιθανοί παρατηρητές (ἄν καί ὄχι ὡς δημιουργοί νομικῶν θεσμῶν καί ὑποκείμενοι σέ αὐτούς, ὅπως στήν τελευταία περίπτωση): εἶναι λογικά ἀναγκαῖο ἢ θεά νά μπορεῖ νά ἰδωθεῖ (θεαθεῖ). Ὄταν μία ὀρισμένη θεά ἰδωθεῖ πραγματικά, τοῦτο ἀποτελεῖ ἕνα γεγονός πού ἀφορᾷ τόσο τό βουνό ὅσο καί τό θεατή — δηλαδή ἀφορᾷ τόν κόσμο πού περιλαμβάνει καί τούς δύο. Τό γεγονός ὅτι ἡ θεά τοῦ “Ἐβερεστ ἀπό τό τάδε σημεῖο ἔχει τάδε γνωρίσματα εἶναι ἀντικειμενικά ἀληθές, καί δέν ἀποτελεῖ ἀπλή σύμβαση ἢ καπρίτσιο.

5. “*Ἡ ἐμφάνιση σέ ἀργή κίνηση ἑνός ἀλόγου πού καλπάζει ὑπῆρχε πρίν ἀπό τήν ἐφεύρεση τοῦ κινηματογράφου;*” Σέ αὐτή τήν περίπτωση ἢ “θεά” ἀπαιτεῖ τή μεσολάβηση ἑνός ἐργαλείου κατασκευασμένου ἀπό τόν ἄνθρωπο (μολονότι αὐτός ὁ ὄρος θά ἔπαυε νά ἰσχύει ἄν γεννιόντουσαν παιδιά ἄλλου εἴδους ἔχοντας τήν ἰκανότητα νά βλέπουν τά πράγματα “σέ ἀργή κίνηση” μέ τό ἀριστερό μάτι). Καί ὁμως, αὐτό πού βλέπουμε σέ ἕνα κινηματογραφικό ἔργο γυρισμένο σέ ἀργή κίνηση, ἀπό τή στιγμή πού τό βλέπουμε, γίνεται μέρος τοῦ κόσμου.

Τό τελευταῖο παράδειγμα προσεγγίζει περισσότερο τήν ἰδέα πού εἶχα στό νοῦ μου ὅταν μιλοῦσα γιά τήν “ἰσχυρή θέση τῆς δημιουργικότητας”.

“Αν όρισμένες μεταφορές αποτελοϋν όπως θά λέγαμε “γνωστικά όργανα”, αναγκαία για νά αντιληφθοϋμε όρισμένες σχέσεις, οί όποιες, άφότου γίνουν αντιληπτές, ύπάρχουν άληθινά, τότε ή θέση αυτή θά είχε άποδειχτεί. Άλλά λειτουργοϋν ποτέ οί μεταφορές ως παρόμοια “γνωστικά όργανα”; Πιστεύω πώς λειτουργοϋν. Όταν σκέφτηκα για πρώτη φορά τόν Νίχον ως “μιά εικόνα ή όποία περιβάλλει ένα κενό”, ή λεκτική διατύπωση ήταν άπαραίτητη για νά τόν δώ μέ αυτό τόν τρόπο. Έπομένως όρισμένες κινητικές και όπτικές εικόνες χρησίμευσαν ως ύποκατάστατα τής άρχικης λεκτικής διατύπωσης πού έξακολουθεϊ νά έλέγχει τήν αισθητηριακή παράσταση και μπορεϊ όποιαδήποτε στιγμή νά ξαναδιαπιστωθεϊ.

Γι’ αυτούς και παρόμοιους λόγους θέλω νά επαναλάβω τόν ισχυρισμό μου ότι όρισμένες μεταφορές μās έπιτρέπουν νά διακρίνουμε μερικές πλευρές τής πραγματικότητας, στή συγκρότηση τής όποιας συμβάλλει ή δημιουργία μεταφορών. Όστόσο αυτός ό ισχυρισμός δέν φαίνεται καθόλου παράξενος όταν κανείς πιστεύει ότι ό κόσμος είναι ύποχρεωτικά ένας κόσμος *σύμφωνα μέ όρισμένη περιγραφή* — ή ένας κόσμος σύμφωνα μέ όρισμένη όπτική. Όρισμένες μεταφορές μποροϋν νά δημιουργήσουν μιά τέτοια όπτική.

11. *Μιά μεταφορική δήλωση μπορεϊ ποτέ νά αποκαλύψει “πώς έχουν τά πράγματα”;*

Στό τελευταίο κεφάλαιο ασχολήθηκα μέ τίς δημιουργικές ή παραγωγικές πλευρές τών παραγωγικών (generative) μεταφορών, χάρη στίς όποιες οί μεταφορές λειτουργοϋν πολλές φορές ως γνωστικά όργανα· μέ αυτόν τόν τρόπο τά άτομα πού χρησιμοποιοϋν μεταφορές αποκτοϋν νέες άπόψεις ενός πεδίου αναφορās. Άλλά μιά άποψη, όσο διαμεσολαβημένη και άν είναι, πρέπει νά είναι άποψη *ένός πράγματος*: σέ αυτό τό κεφάλαιο θά προσπαθήσω νά ύποδείξω τί είναι αυτό τό “πράγμα” και σέ ποιό βαθμό μπορεϊ ή κατοχή του νά μās δώσει μιά αντίληψη τοϋ “πώς έχουν τά πράγματα”.

Προτίμησα νά χρησιμοποιήσω τήν άπλή διατύπωση “πώς έχουν τά πράγματα” για νά αποφύγω τήν καθήλωση πολλών συγγραφέων πού έξετάζουν τό ίδιο θέμα κάτω από τόν τίτλο “Οί μεταφορικές δηλώσεις μποροϋν νά είναι *άληθεις*;¹⁴ “Η στρατηγική τους είναι κατά τή γνώμη μου άστοχη και μπορεϊ νά οδηγήσει σέ διαστρεβλώσεις γιατί έστιάζεται αποκλειστικά στήν ειδική σχέση δήλωσης και πραγματικότητας πού τήν έπισημαίνουμε μέ τήν άπόδοση μιās τιμής άληθείας. Στήν καθημερινή γλώσσα τό επίθετο ‘άληθής’ έχει πιό περιορισμένες χρήσεις από αυτές πού αναγνωρίζουν συνήθως οί φιλόσοφοι.¹⁵ ταιριάζει μέ μεγαλύτερη σαφήνεια σέ καταστάσεις, όπου πρωταρχικός σκοπός είναι νά δηλωθεϊ ένα “γεγονός”, όπου δηλαδή ή έν λόγω δήλωση πού “άναφέρεται σ’ ένα γεγονός” (“fact-stating”) συνδέεται

μέ κάποια καθιερωμένη διαδικασία έπαλήθευσης ή έπιβεβαίωσης: ό μάρτυρας πού όρκίζεται νά “πει τήν αλήθεια και μόνο τήν αλήθεια” όφείλει νά “μιλήσει καθαρά”, δηλαδή νά αποφύγει τή μή κυριολεκτική γλώσσα, και αναλαμβάνει τήν ύποχρέωση όχι μόνο νά μήν πει ψέματα αλλά και νά μήν προβεί σέ πιθανολογικές δηλώσεις, γενικεύσεις, έξηγήσεις και έρμηνείες πράξεων (μολονότι όρισμένοι από αυτούς τούς άπαγορευμένους τύπους δηλώσεων μπορεί σέ άλλα πλαίσια αναφορᾶς, λ.χ. στά πλαίσια μιᾶς έπιστημονικής έρευνας, νά κρίνονται ακριβῶς αληθεῖς ή ψευδεῖς). Σέ παρόμοιες περιπτώσεις, οί έννοιες τῆς αλήθειας και τοῦ ψεύδους συνδέονται στενά μέ σημασιολογικά παρώνυμα όπως ‘ψεύδομαι’, ‘πιστεύω’, ‘γνωρίζω’, ‘απόδειξη’, ‘αντίφαση’, κ.ά. ‘Η σχετική γλωσσική ύπο-πρακτική (ή τό γλωσσικό παίγνιο [Sprachspiel], όπως θά έλεγε ό Wittgenstein) αποφασίζει χαρακτηριστικά για τούς τρόπους έλέγχου εκείνου πού λέγεται, και για τούς τρόπους άμφισβήτησης ή χαρακτηρισμοῦ του.

Έπομένως ένας τρόπος για νά αναγνωρίσει κανείς ότι βρίσκεται σέ αυτό τό συγκεκριμένο πεδίο γλωσσικής χρήσης είναι νά εξετάσει άν μπορούν νά τεθοῦν συμπληρωματικά έρωτήματα τοῦ τύπου “Μήπως λές ψέματα;”, “Τί απόδειξη έχεις;”, “Πῶς τό γνωρίζεις;”, “Δέν αντιφάσκεις μέ αυτό πού έλεγες προηγουμένως;”, κλπ. Μέ αυτά τά δεδομένα, μπορούμε εύκολα νά άπορρίψουμε τό έρώτημα κατά πόσο οί μεταφορικές δηλώσεις έχουν τιμές αλήθειας. “Όταν κανείς ύποστηρίζει ότι “ό Νίχον είναι μιᾶ εικόνα ή όποία περιβάλλει ένα κενό”, θά ήταν άτοπο νά τόν ρωτήσουμε σοβαρά άν τό γνωρίζει πῶς είναι έτσι, ή πῶς τό έμαθε, ή πῶς θά μπορούσε νά έπαληθευτεῖ ό ισχυρισμός, ή άν αυτό πού λέει συμβιβάζεται μέ τόν προηγούμενο ισχυρισμό του ότι ό Νίχον είναι πόρνη. Αὐτές οί συμπληρωματικές κινήσεις δέν άρμόζουν ποτέ σέ μεταφορικές δηλώσεις, μέ μόνη έξαίρεση τίς έκφυλισμένες “διακοσμητικές” ή άχρηστες δηλώσεις, στίς όποιες ή μεταφορική έστία μπορεί νά ύποκατασταθεῖ από μιᾶ ίσοδύναμη κυριολεκτική έκφραση. ‘Η άπόδοση αλήθειας ή ψεύδους σέ “ισχυρές” μεταφορές άποτελεῖ παραβίαση τῆς φιλοσοφικής γραμματικῆς.

Αὐτό πού κρύβεται πίσω από τήν έπιθυμία μας νά προσαρμόσουμε μέ κάθε μέσο τό ‘αλήθεια’ σέ παρόμοιες περιπτώσεις (όπως όταν κάποιος αντιδράσει μέ πολλή κατανόηση στή μεταφορά για τόν Νίχον λέγοντας “Πόσο αλήθεια είναι!”) είναι ή αναγνώριση ότι μιᾶ αναγκαία μεταφορά δέν άνήκει στή σφαίρα τοῦ φανταστικοῦ, οὔτε χρησιμοποιεῖται μόνο, όπως διατείνονται όρισμένοι μελετητές, για νά προκαλέσει κάποιο μυστηριώδες “αἰσθητικό άποτέλεσμα”, αλλά πραγματικά “λέει κάτι” (ό Νίχον, άν δέν κάνουμε λάθος, είναι πράγματι αυτό πού είπαμε μεταφορικά ότι είναι).

Αὐτή ή αναγνώριση τῆς αναπαραστατικῆς πλευρᾶς, όπως θά μπορούσε νά όνομαστεῖ, μιᾶς ισχυρῆς μεταφορᾶς γίνεται εύκολότερα κατανοητή άν

ἀναλογιστοῦμε ἄλλα οἰκεῖα ἐπινοήματα, μέ τά ὁποῖα ἀναπαριστοῦμε “πῶς ἔχουν τά πράγματα”, καί τά ὁποῖα δέν μποροῦν νά ἐξομοιωθοῦν μέ “δηλώσεις σχετικές μέ γεγονότα”. Χάρτες καί σχεδιαγράμματα, γραφικές καί εἰκονογραφικές παραστάσεις, φωτογραφίες καί “ρεαλιστικοί” πίνακες, καί κυρίως μοντέλα, ἀποτελοῦν οἰκεῖα γνωστικά ἐπινοήματα πού δείχνουν “πῶς ἔχουν τά πράγματα”, ἐπινοήματα πού δέν χρειάζεται νά νοηθοῦν ὡς ἀπλά ὑποκατάστατα δηλώσεων πού ἀναφέρονται σέ γεγονότα. Σέ αὐτές τίς περιπτώσεις μιλάμε γιά ἀκρίβεια ἢ ἀνακρίβεια, χωρίς νά χρειάζεται νά στηριχτοῦμε στά ὑπερβολικά φορτισμένα ἐπίθετα ‘ἀληθής’ καί ‘ψευδής’.

Αὐτή τήν ἔνδειξη χρειαζόμαστε γιά νά ἐκτιμήσουμε σωστά τίς γνωστικές, πληροφοριακές καί ὄντολογικά διαφωτιστικές πλευρές τῶν ἰσχυρῶν μεταφορῶν. Σέ αὐτό τό δοκίμιο ἐξέθεσα μία ἀντίληψη γιά τίς μεταφορές, πού προϋποθέτει ὀρισμένες ἀλληλεπιδράσεις ἀνάμεσα σέ δύο “συστήματα” μέ βάση κάποιες δομικές ἀναλογίες (πού ἐνμέρει δημιουργοῦνται καί ἐνμέρει ἀνακαλύπτονται). Οἱ ἀποδιδόμενες ἰσομορφίες μποροῦν, ὅπως εἶδαμε, νά ἀποσαφηνιστοῦν, καί τότε ἀποτελοῦν κατάλληλα θέματα γιά τόν καθορισμό τῆς ὀρθότητας, τῆς ἀκρίβειας, τῆς μονομέρειας, τῆς ἐπιπολαιότητας, κλπ. Οἱ μεταφορές πού περισώζονται μετά ἀπό παρόμοια κριτική διερεύνηση μποροῦν σωστά νά θεωρηθοῦν ὅτι παρέχουν, μέ ἀναπόφευκτο τρόπο, μιάν ἀντίληψη τῶν συστημάτων, στά ὁποῖα ἀναφέρονται. Μέ αὐτή τήν ἔννοια οἱ μεταφορές μποροῦν νά παράγουν, καί συχνά παράγουν, μιάν ἀντίληψη γιά τό “πῶς ἔχουν τά πράγματα” στήν πραγματικότητα.

Μετάφραση: Μαριλίζα Μήτσου-Παπᾶ

Σημειώσεις τοῦ συγγραφέα

1. Τό ἄρθρο αὐτό — μέ πολλές διορθώσεις καί προσθήκες — ἔχει γραφτεῖ μέ βάση ἓνα κείμενο μέ τίτλο “Metaphor Revisited” πού συντάχθηκε γιά τό Β΄ Διεθνές Συμπόσιο Φιλοσοφίας, Biel 1976.

2. Βλ. “Βιβλιογραφία” στό τέλος αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου. Οἱ ἀριθμοί σέ παρένθεση παραπέμπουν στίς σελίδες. Ὅπουδήποτε ὑπάρχει ἀμφισημία προστίθεται ἡ χρονολογία ἐκδοσης.

3. Ἡ πατρότητα αὐτῆς τῆς σκέψης ἀποδίδεται μερικές φορές στόν Michel Bréal (βλ. *Essai*, 115). Ἀλλά τό θέμα πού ἐκεῖνος τό χαρακτηρίζει “infini” (ἀπεριόριστο) περιορίζεται στήν ἐπίδραση τῶν μεταφορῶν πάνω στή διεύρυνση καί τήν ἀνανέωση ἑνός κοινῶν λεξικοῦ, γιά τό ὁποῖο παρέχει πολλά παραδείγματα.

4. Βλ. *Μεταφορά*, ἰδιαίτερα σ. 30 - 37.

5. I. A. Richards, 92. 'Ο Richards γράφει ότι "αυτό μπορεί νά αποδειχτεί μέ άπλή παρατήρηση".

6. Μπορεί νά θεωρηθεΐ παράξενο τό γεγονός ότι ένῶ τό ένέργημα τῆς παραγωγῆς μιᾶς μεταφορικῆς δήλωσης εἶναι ἕνα χρονολογήσιμο συμβάν, τό σημασιακό της περιεχόμενο μπορεί νά περιγραφεί, νά μνημονευτεῖ καί νά συζητηθεῖ οποιαδήποτε στιγμή: ἔτσι, ἐκεῖνο πού ἐξ ὀρισμοῦ μοιάζει νά εἶναι "ὑποκειμενικό", ἀφοῦ παράγεται ἀπό ἕνα συγκεκριμένο ὁμιλητή ἢ στοχαστή, ἔχει μιᾶ σημασία (*import*), θά λέγαμε, τόσο σταθερή ἢ "ἀντικειμενική" — παρά τό γεγονός ότι παραβιάζει τίς ὑποκείμενες γλωσσικές συμβάσεις — ὥστε νά ἐπιδέχεται περαιτέρω ἀνάλυση, ἐρμηνεία καί κριτική. Στήν πραγματικότητα ὅμως, εἶναι τό φαινόμενο αὐτό πῶς παράξενο ἀπό τό γεγονός ότι ἡ κίνηση ἑνός παίκτη τοῦ τένις στό τελευταῖο του σέρβις μπορεί (λίγο ἢ πολύ) νά σχολιαστεῖ μετέπειτα σέ οποιαδήποτε στιγμή;

7. Γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο, ἡ ἀναλογία τοῦ "Ἐπισκακιοῦ" πού χρησιμοποιήσα πῶς πάνω μπορεί νά λειτουργήσει κατά κάποιο παραπλανητικά. Γιατί σέ αὐτό τό παιχνίδι θά πρέπει νά ἰσχύει ἕνα εἶδος ὑπερκανόνα πού νά καθορίζει πῶς καί πότε μποροῦν νά παραβιαστοῦν οἱ κανόνες τοῦ κοινοῦ σκακιοῦ. Λαμβάνοντας ὑπόψη τήν οὐσιαστική ἀνομία στίς παραβιάσεις τῶν μεταφορῶν, αἰσθάνομαι λιγότερο αἰσιόδοξος ἀπό ἄλλους συγγραφεῖς σχετικά μέ τίς προοπτικές τῆς ἄποψης ἐκείνης πού θεωρεῖ τήν παραγωγή μιᾶς μεταφορικῆς δήλωσης ὡς ὁμιλιακό *ένέργημα*, ὅπως τό ἐννοεῖ ὁ Austin. Θέλω καί ἐγώ νά ἀσχοληθῶ ἰδιαίτερα μέ τό τί ἀκριβῶς κάνει τό ἄτομο πού χρησιμοποιεῖ μιᾶ μεταφορά καί ποιᾶ ἀκριβῶς ἀντίδραση προσμένει ἀπό τόν ἀκροατή του. Ὡστόσο δέν θεωρῶ χρήσιμη τήν παρομοίωση αὐτῆς τῆς πρωταρχικῆς κατάστασης μέ τήν κατάσταση ἐκείνου πού δίνει μιᾶ ὑπόσχεση (ὅπως στό παράδειγμα τοῦ Austin) ὅπου οἱ συνέπειες τῆς ἐπιτελεστικῆς (*performative*) δήλωσης καθορίζονται ἀπό τίς *συμβάσεις* τῆς γλωσσικῆς κοινότητας.

8. Σέ αὐτό τό σχῆμα θά μπορούσαν νά προστεθοῦν τά ἀκόλουθα προαιρετικά ὑπονοούμενα πού θά ἴσχυαν στήν περίπτωση ἑνός ἀτόμου ἐξοικειωμένου μέ τή θεωρία τῶν παιγνίων, ἀλλά ὄχι καί στήν περίπτωση ἑνός μή εἰδικοῦ.

(Π4) Δέν ὑπάρχει ὀρθολογική μέθοδος γιά νά νικήσει κανεῖς σ' ἕνα ἀπλό παιχνίδι.

(Π5) Μία "maximin" στρατηγική (νά παίξει κανεῖς μέ σκοπό τήν ἐλαχιστοποίηση τῶν πιθανῶν ἀπωλειῶν) μπορεί νά θεωρηθεῖ — ἂν καί μέ πολλές ἐπιφυλάξεις — ὀρθολογική.

(Π6) Τό νά ἀκολουθεῖ κανεῖς μιᾶ μακροπρόθεσμη "μεικτή στρατηγική" (νά δοκιμάζει διάφορες δυνατές κινήσεις στήν τύχη ἀλλά μέ προκαθορισμένη συχνότητα) ἀποτελεῖ (καί πάλι μέ πολλές ἐπιφυλάξεις) κάποια "λύση".

Αυτά τὰ ἐπιπρόσθετα ὑπονοούμενα ἰσχυροποιοῦν βέβαια τή μεταφορά καί ἀξάνουν τό ἐνδιαφέρον τῆς.

9. Αὐτή ἡ ἀντίληψη θά μποροῦσε γι' αὐτό νά θεωρηθεῖ γενίκευση τῆς ἀποψῆς τοῦ Brown γιά τή μεταφορά ὡς “ἀναλογία ἀνάμεσα. . . σέ δύο σχέσεις” (σ. 71). Ἡ διαφορά μου ἀπό τόν Brown εἶναι ὅτι δέχομαι ὁποιοδήποτε ἀριθμό κατηγορημάτων καί σχέσεων σέ ἰσόμορφη συσχέτιση — καί ὅτι δίνω λιγότερη ἔμφαση ἀπ' ὅ,τι ἐκεῖνος στήν “ἀναλογία”, σέ αὐτή τήν προκλητικά ὑπαινικτική ἀλλά σκοτεινή ἔννοια.

10. Βλ. (1958, σ. 138 - 144). Σέ μεταγενέστερο κείμενό του ὀνομάζει αὐτή τήν ἀποψη “Αναθεωρημένη Θεωρία τῆς Λεκτικῆς Ἀντίθεσης” (1962, *passim*). Ὁ ὄψιμος τίτλος φανερώνει τό ἐνδιαφέρον του νά ἐξηγήσει τήν ὑποτιθέμενη “τάση ἀνάμεσα στό ὑποκείμενο καί στόν τροποποιητή πού μᾶς προειδοποιεῖ ὅτι σέ αὐτόν τό συνδυασμό ὑπάρχει κάτι ἰδιαίτερο, παράξενο καί ἐντυπωσιακό” (1967, σ. 285). Στό σημεῖο αὐτό ὑπαινίσσεται ἕνα ἀπαραίτητο καί ὄχι ἀπλῶς ἕνα διαγνωστικό στοιχεῖο τῆς μεταφοῦς.

11. Στό σημεῖο αὐτό προσαρμόζω ἕνα παράδειγμα πού χρησιμοποιοῖ ὁ Binkley. Βλ. ἐπίσης τό κείμενο τοῦ Ted Cohen πού περιλαμβάνει, ὅπως καί τό ἀντίστοιχο τοῦ Binkley, πολλά ἀντιπαραδείγματα γιά τή θέση τοῦ Beardsley.

12. Σύμφωνα μέ τόν Oakeshott, κάθε “ποιητική φαντασιακή δημιουργία” (ὅπως στή χρήση ἀπαραίτητων μεταφοῶν) ἀφορᾷ “φανταστικά πλάσματα” πού θά παρερμηνεύονταν τελείως ἂν θεωροῦνταν “συμβολές σέ μιά διερεύνηση τῆς φύσης τοῦ πραγματικοῦ κόσμου”. Καί προσθέτει: “Ὅταν λέγεται ὅτι ἡ ποιητική φαντασιακή δημιουργία ‘βλέπει τὰ πράγματα ὅπως εἶναι στήν πραγματικότητα’. . . εἶναι σάν νά ἔχουμε παγιδευτεῖ ξανά σ' ἕναν κόσμο πού δέν ἀποτελεῖται ἀπό εἰκόνες ἀλλά ἀπό ἀγελάδες καί χωράφια σιτηρῶν. . .” (45 - 46). Μέ αὐτή τήν ἀποψη ἀντιπαράβαλε τή ρήση τοῦ Wallace Stevens: “Ἡ μεταφορά δημιουργεῖ μιά νέα πραγματικότητα σέ σχέση μέ τήν ὁποία ἡ ἀρχική μοιάζει νά εἶναι μὴ πραγματική” (1969).

13. Σχετικά μέ αὐτό τό ζήτημα βλ. τό διαφωτιστικό δοκίμιο τοῦ Jon Wheatley. Συμφωνῶ μαζί του ὅτι “λέγοντας πῶς ἡ πρόταση ‘τό Α εἶναι σάν τό Β’ ὑποδηλώνει μιά ‘σχέση ὁμοιότητας’, πράγμα πού συχνά οἱ φιλόσοφοι τό ὑπαινίσσονται, ἂν δέν τό λένε ρητά, τείνουμε νά θεωρήσουμε τίς δηλώσεις μέ τό “σάν” (like-statements) ἰσοδύναμες μέ δηλώσεις πού ἐκφράζουν φυσικές, χρονικές καί ἄλλες καθαρά ἀντικειμενικές σχέσεις” (112). Γενικά, ὁ Wheatley θέλει νά ὑπογραμμίσει τίς μὴ ἀντικειμενικές χρήσεις τοῦ “σάν”. Σχετικά ὁμως μέ ὀρισμένες χρήσεις προσθέτει ὅτι “σέ ἰδιόμορφες σχεδόν περιπτώσεις, ὑπάρχει κάποιο πολύ συγκεκριμένο νόημα ὅπου αὐτές οἱ ὁμοιότητες πρέπει νά ἀνταποκρίνονται στά γεγονότα” (113).

14. Βλ. λ.χ. τοὺς Binkley, Cohen, Loewenberg, McCloskey καί Mew.

15. 'Αξιοσημείωτη εξαίρεση αποτελεί χαρακτηριστικά ο Austin πού γράφει: "Όταν συζητάμε για δηλώσεις μᾶς διακατέχει ἡ ἰδέα τῆς 'ἀλήθειας', ὅπως ἀκριβῶς ὅταν συζητάμε για συμπεριφορά μᾶς διακατέχει ἡ ἰδέα τῆς 'ἐλευθερίας'. . . "Όχι ἀπλῶς εἶναι ἀνιαρό νά ὑποθέτει κανεῖς ὅτι στό μόνο πού ἀποσκοπεῖ μιά δήλωση εἶναι νά εἶναι 'ἀληθής', ἀλλά ἀκόμη εἶναι ἀμφισβητήσιμο κατά πόσο κάθε 'δήλωση' ἀποσκοπεῖ στό νά εἶναι ἀληθής. 'Ἡ ἀρχή τῆς Λογικῆς ὅτι 'Κάθε πρόταση πρέπει νά εἶναι ἀληθής ἢ ψευδής' ἔχει λειτουργήσει ἤδη ἐπί ἀρκετό χρόνο ὡς ἡ ἀπλούστατη, ἡ πιό πειστική καί πιό διαδεδομένη μορφή τῆς περιγραφικῆς πλάνης" (98 - 99).

Σημειώσεις τοῦ μεταφραστή

(α) Στό ἀντίστοιχο παράδειγμα τοῦ Black — πού δέν μποροῦσε νά μεταφερθεῖ στά ἑλληνικά — τό ἀστεῖο βασίζεται στή διπλή σημασία τῆς λέξης *field* (πεδίο καί χωράφι). Ἔτσι, ἐνῶ ὁ πατέρας ἀναφέρεται σ' ἓνα "δυναμικό πεδίο" (*field of force*), τό παιδί ρωτᾷ "Καί ποιός τό ὀργώνει;" (*And who ploughs it?*).

(β) Τό ἀντίστοιχο παράδειγμα τοῦ Black εἶναι "falling in love".

Βιβλιογραφία

1. Austin, J. L., "Truth" στό *Philosophical Papers* (Oxford: Clarendon Press, 1961) σελ. 85 - 101.
2. Barfield, Owen, "The Meaning of the Word 'Literal'" στό *Metaphor and Symbol*, Knights, L. C. καί Cottle, B., eds. (London: Butterworths, 1960) σελ. 48 - 63.
3. Beardsley, M. C., *Aesthetics, Problems in the Philosophy of Criticism* (New York: Harcourt Brace & Co., 1958) σελ. 134 - 147, 159 - 164.
4. Beardsley, M. C., "Metaphor", *Encyclopedia of Philosophy*, ed. Paul Edwards (New York: Macmillan, 1967) Vol. 5, σελ. 284 - 289.
5. Beardsley, M. C., "The Metaphorical Twist", *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 22 (1962), σελ. 293 - 307. [Δημοσιεύεται σέ αὐτό τό τεῦχος τοῦ ΔΕΥΚΑΛΙΩΝΑ. ΣτΕ].
6. Binkley, T., "On the Truth and Probity of Metaphor", *Journal of Aesthetics and Art Criticism*, Vol. 33 (1974), σελ. 171 - 180.
7. Black, Max, "Metaphor" καί "Models and Archetypes" στό *Models and Metaphors* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1962) κεφ. 3, 13.

8. Boyle, R. R., "The Nature of Metaphor", *The Modern Schoolman*, Vol. 31 (1954), σελ. 257 - 280.
9. Brown, S. J., *The World of Imagery* (London: Kegan Paul, Trench, Trubner, 1927).
10. Cohen, Ted, "Notes on Metaphor", *Journal of Aesthetics and Art Criticism*, Vol. 34 (1976), σελ. 249 - 259.
11. Eberle, Rolf, "Models, Metaphors and Formal Interpretations", στο Turbayne, C. M., *The Myth of Metaphor* (Columbia, SC: University of South Carolina Press, ἀναθ. ἔκδ. 1970), σελ. 219 - 233.
12. Khatchadourian, Haig, "Metaphor", *British Journal of Aesthetics*, Vol. 8 (1968), σελ. 227 - 243.
13. Loewenberg, Ina, "Truth and Consequences of Metaphors", *Philosophy and Rhetoric*, Vol. 6 (1973), σελ. 30 - 46.
14. Loewenberg, Ina, "Identifying Metaphors", *Foundations of Language*, Vol. 12 (1975), σελ. 315 - 338.
15. McCloskey, Mary A., "Metaphors", *Mind*, Vol. 73 (1964), σελ. 215 - 233.
16. Mew, Peter, "Metaphor and Truth", *British Journal of Aesthetics*, Vol. 2 (1971), σελ. 189 - 195.
17. Murry, J. M., "Metaphor" στο *Countries of the Mind* (Oxford: Oxford University Press, 1931), σελ. 1 - 16.
18. Nowottny, W., *The Language Poets Use* (London: Athlone Press, 1962).
19. Oakeshott, M., *The Voice of Poetry in the Conversation of Mankind* (London: Bowes & Bowes, 1959).
20. Richards, I. A., "Metaphor", Lecture V τοῦ *The Philosophy of Rhetoric* (Oxford: Oxford University Press, 1936), σελ. 89 - 138.
21. Ricoeur, P., *La métaphore vive* (Paris: Editions du Seuil, 1975).
22. Shibles, W. A., *Metaphor: An Annotated Bibliography and History* (Whitewater, WI: The Language Press, 1971).
23. Stevens, Wallace, *Opus Posthumous* (New York: Knopf, 1957).
24. Wheatley, Jon, "Like", *Proceedings of the Aristotelian Society*, Vol. 62 (1961 - 62), σελ. 99 - 116.